

ПОМНІКІ
БЕЛАРУСКАГА ДОНЛІДСТВА

**СТАРАДАЎНІХ
МУРОЎ
АДРАДЖЭННЕ**

ПОМНІКІ
БЕЛАРУСКАГА ДАЙЛІДСТВА

А. А. ТРУСАЎ

**СТАРАДАЎНІХ
МУРОЎ
АДРАДЖЭННЕ**

МІНУЛАЕ І СУЧАСНАСЦЬ ЛІДСКАГА ЗАМКА

**ДРЕВНИХ
СТЕН
ВОЗРОЖДЕНИЕ**

ПРОШЛОЕ И НАСТОЯЩЕЕ ЛИДСКОГО ЗАМКА

МІНСК «ПОЛЫМЯ» 1990

ББК 85.113(2)1
Т 77

Серыя заснавана ў 1989 годзе

Рэцэнзенты Т. В. Габрусь, В. Р. Слюнчанка

Пераклад на рускую мову Л. В. Пятровіч

Рассказывается о богатой истории уникального памятника древности — Лидского замка, своеобразного военно-оборонительного сооружения XIV—XVII столетий, о его сегодняшнем и завтрашнем дне.

Т 4902020000—010
М 306(03) — 90 11—90

ISBN 5-345-00307-6

© Издавецтва «Полымя», 1990.

Калі пад'язджаеш да Ліды, раённага цэнтра на Гродзеншчыне, адразу бачны шырокія палеткі, потым дачныя домікі, затым пачынаюцца гарадскія ваколіцы. Вузкая вуліца з драўлянай аднапавярховай забудовай вядзе да старых могілак. Нечакана ўзнікаюць невысокія будынкі абапал чыгункі і аўтастанцыя, абстаўленая рознымі кіёскамі.

Але варта толькі крыху адыйсці ўбок ад вакзальнага тлуму, і мы апынёмся на шырокай вуліцы, абсаджанай кветкамі і дэкаратыўнымі дрэвамі, у канцы якой узвышаюцца муры старога замка. Гэта велічнае старажытнае збудаванне пануе над усім наваколлем. Асабліва вылучаецца ўжо адноўленая п'яночна-ўсходняя вежа: яе абрысы выразна прамалёўваюцца на фоне сучаснай дзевяціпавярховай гасцініцы.

3

Когда подъезжаешь к Лиде, районному центру на Гродненщине, сначала видны широкие поля, затем дачные домики, а за ними начинается городская окраина. Узкая улица с деревянными одноэтажными постройками ведет к старому кладбищу. Неожиданно возникают невысокие строения вдоль железной дороги и обставленная разными киосками автостанция.

Стоит чуть-чуть отойти в сторону от вокзальной суеты, как оказываешься на широкой, обсаженной цветами и декоративными деревьями улице, в конце которой возвышаются стены старого замка. Это величественное древнее сооружение царит над всей окрестностью. Особенно выделяется уже обновленная северо-восточная башня: ее контуры четко вырисовываются на фоне девятиэтажной гостиницы.

Перед замком — уютная площадь с огромной клумбой и скамейками, где вечерами собирается мо-

Перад замкам — утульная плошча з вялізным кветнікам і шматлікімі лаўкамі, дзе вечарамі збіраецца моладзь. Побач уздымаецца стромкі гмах касцёла (помнік беларускага дойлідства XVIII стагоддзя), фасады якога адлюстроўваюць рысы позняга барока і класіцызму.

...Падыйдзем бліжэй да сівелых муроў старажытнага замка, правядзём далоняй па шурпатых, нагрэтых сонечнымі промямі камянях і ўявім на момант, што мы ў далёкім, трывожным XIV стагоддзі...

лодежь. Рядом — устремленное ввысь здание костела (памятник белорусского зодчества XVIII века), фасады которого отражают черты позднего барокко и классицизма.

...Подойдем поближе к седым стенам старого замка, прикоснемся ладонью к шероховатым, нагретым солнечными лучами камням, и представим на миг, что мы в далеком, тревожном XIV столетии...

У XIV стагоддзі ўсе беларускія землі разам з літоўскімі і большай часткай украінскіх аб'ядналіся ў складзе новай еўрапейскай дзяржавы — Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага. Утварэнне адной з самых вялікіх у тагачаснай Еўропе краіны стала магчымым у выніку ўнутранага сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця некаторых зямель (Новагародскай, Полацкай) і княстваў (Гарадзенскага і інш.) Кіеўскай Русі і ўсходнелітоўскіх плямён у XII—XIII стагоддзях. Гэты працэс значна паскорыла знешняя агрэсія. Толькі разам можна было адбіцца ад крыжацкага і татарскага нашэсця, захаваць незалежнасць, культуру і мову. Рознымі шляхамі ішло аб'яднанне: ваенным, мірным, праз дагаворы, шлюбныя сувязі літоўскіх і мясцовых феодалаў.

Узровень развіцця феадальнага грамадства на Беларусі і Украіне быў больш высокім, таму ўсход-

5

В XIV столетии все белорусские земли вместе с литовскими и большей частью украинских объединились в составе нового европейского государства — Великого княжества Литовского, Русского и Жемойтского. Образование одного из самых больших по тем временам государств в Европе стало возможным в результате внутреннего социально-экономического и политического развития некоторых земель (Новгородской, Полоцкой) и княжеств (Гродненского и др.) Киевской Руси, а также восточнолитовских племен в XII—XIII столетиях. Этот процесс значительно ускорила внешняя агрессия. Только вместе можно было отразить набеги крестоносцев и татарское нашествие, сохранить свою независимость, культуру, язык. Разными путями шло объединение: военным и мирным, через договоры и брачные связи литовских и местных феодалов.

Уровень развития феодального общества на тер-

неславянская культура мела вялікі ўплыў на ўсе сфэры ўнутранага жыцця Вялікага княства Літоўскага.

На працягу ўсяго XIV стагоддзя, аж да перамогі ў 1410 годзе пры Грунвальдзе, існавала крыжацкая небяспека. Асабліва шматлікімі былі набегі крыжакоў на беларускія землі ў канцы XIII — пачатку XIV стагоддзя. Тагачасныя драўляныя ўмацаванні былых дзядзінцаў нават з мураванымі вежамі-стаўпамі, накшталт Камянецкай, ужо не маглі стрымаць націск добра ўзброенага ворага.

Таму ў першай палове XIV стагоддзя ўзнікла цэлая сістэма абароны, якую склалі магутныя замкі ў Лідзе, Гродне, Навагрудку, Крэве, Медніках, Вільні і Троках. Гэта былі як старыя драўляныя — з цягам часу адбудаваныя з каменю і цэглы — замкі-дзядзінцы, што ўзвышаліся на высокіх пагорках, так і но-

ритории белорусских и украинских земель был более высоким, поэтому восточнославянская культура оказала значительное влияние на все сферы внутренней жизни Великого княжества Литовского.

На протяжении всего XIV столетия, вплоть до победы в 1410 году при Грюнвальде, существовала опасность со стороны Тевтонского ордена крестоносцев. Их походы особенно участились на белорусские земли в конце XIII — начале XIV столетия. Тогдашние деревянные укрепления бывших детинцев, даже с каменными башнями-столпами наподобие Камянецкой, уже не могли отразить удары хорошо вооруженного врага.

Поэтому в первой половине XIV столетия возникла целая система обороны: сильно укрепленные замки в Лиде, Гродно, Новогрудке, Крэве, Медниках, Вильно и Троках. Это были как старые деревянные — со временем отстроенные из камня и кирпичи-

вы іх тып — кастэлі. (Слова «кастэль» — castellum — мае старажытную лацінскую выснову і спачатку азачала ўмацаваны валам і ровам лагер рымскага легіёна.) У XII—XIV стагоддзях кастэлем у Заходняй Еўропе называлі невялікі мураваны замак, які звычайна меў адну ці дзве высокія вежы і будаваўся ў нізіннай балоцістай мясцовасці на штучным насыпе.

У Прыбалтыцы замкі-кастэлі пачалі ўзводзіць крыжакі і лівонскія рыцары. Першы кастэль у Латвіі пабудаваны на востраве Гольм у 1186 годзе.

Такія ўмацаванні ў канцы XIII — пачатку XIV стагоддзя паўсталі ў Лідзе, Крэве і Медніках (зараз Медзінінкай Літоўскай ССР). Тутэйшыя дойдліды разам з запрошанымі іншаземнымі майстрамі, узяўшы за ўзор рыцарскі кастэль, прыстасавалі гэты тып абарончага збудавання да мясцовых патрэб. Яны значна павялічылі плошчу замкавага двара, дзе ў

7

ча — сооружения, что возвышались на высоких холмах, так и новый их тип — кастели. (Слово «кастель» — castellum — имеет древнюю латинскую основу и первоначально означало укрепленный валом и ровом лагерь римского легиона.) В XII—XIV столетиях кастелем в Западной Европе называли небольшой каменный замок, который обычно имел одну или две высокие башни и строился в низинной болотистой местности на насыпи.

В Прибалтике замки-кастели начали возводить крестоносцы и ливонские рыцари. Первый кастель в Латвии был построен на острове Гольм в 1186 году.

Такие укрепления в конце XIII — начале XIV столетия возникли в Лиде, Крэве и Медниках (теперь Медзінінкай Литовской ССР). Здешние зодчие вместе с приглашенными иностранными мастерами, взяв за образец рыцарский кастель, приспособили этот тип оборонительного строения к местным нуж-

час небяспекі маглі знайсці прытулак не толькі войскі, але і мірнае насельніцтва — гаражане, а таксама сяляне з бліжэйшых ваколіц.

Будаўніцтва Лідскага мураванага замка — аднаго з самых вялікіх на тэрыторыі Беларусі (памеры двара складаюць прыблізна 80×80 метраў) — прыпадае на 30-ыя гады XIV стагоддзя. Тады на чале Вялікага княства Літоўскага стаяў князь Гедымін, які ўвайшоў у гісторыю як таленавіты палкаводзец, змагар супраць крыжакоў. Ён разумеў, што спыніць наступ крыжацкага войска могуць толькі мураваныя замкі з моцнымі гарнізонамі. Таму скарыстаўшы часовае перамір'е з Ордэнам, вясной 1323 года князь разаслаў лісты ў ганзейскія (паўночна-нямецкія) гарады, якія не вельмі шанавалі крыжакоў, з запрашэннем на працу розных рамеснікаў, у тым ліку і муляроў. Ёсць меркаванні, што ганзейскія майстры пры-

дам. Они значительно увеличили площадь замкового двора, где во время опасности могли укрыться не только войска, но и мирное население — горожане, а также крестьяне из ближних околиц.

Строительство Лидского каменного замка — одного из самых больших на территории Белоруссии (размеры двора составляют приблизительно 80×80 метров) относится к 30-м годам XIV столетия. Тогда во главе Великого княжества Литовского стоял князь Гедимин, который вошел в историю как талантливый полководец, борец против крестоносцев. Он понимал, что остановить наступление отрядов крестоносцев могут только каменные замки с укрепленными гарнизонами. Поэтому, использовав временное перемирие с Орденом, весной 1323 года князь разослал приглашения на работу разным ремесленникам, в том числе и каменщикам в ганзейские (северно-немецкие) города, которые не очень жаловали крестонос-

Князь Гедымін, заснавальнік замка.
Паводле старажытнага малюнка

Князь Гедимин, основатель замка.
Со старинного рисунка

нялі непасрэдны ўдзел ва ўзвядзенні Лідскага замка.

Для забудовы была абрана невялікая пясчаная выспа ў балоцістай сутоцы дзвюх рэк — Лідзеі і Каменкі. Выспу пераўтварылі ў штучную прамавугольную пляцоўку і месцамі яе дасыпалі жвірам, камянямі, буйной рачной галькай да вышыні 5—6 метраў. З поўначы, на адлегласці 7 метраў ад яе праходзіў шырокі (каля 20 метраў) роў, які злучаў дзве ракі і аддзяляў умацаванне ад горада.

Беларускі вучоны Міхась Ткачоў падлічыў, што для будаўніцтва Лідскіх муроў спатрэбілася каля 23 тысяч кубічных метраў камяню, каля 1,5 мільёна цаглін, вялікая колькасць вапны і пяску. Розныя пісьмовыя крыніцы сведчаць, што работы вяліся 5—7 гадоў.

Недалёка ад будучага замка за год-два да пачатку працы рабілі ямы для гашэння вапны. Потым, калі

цев. Есть предположения, что ганзейские мастера приняли непосредственное участие в возведении Лидского замка.

Для строительства была выбрана небольшая песчаная дюна в болотистом слиянии двух рек — Лидеи и Каменки. Дюну преобразовали в искусственную прямоугольную площадку: местами насыпали гравий, камни, крупную речную гальку до высоты 5—6 метров. С севера, на расстоянии 7 метров от нее, проходил широкий (около 20 метров) ров, который соединял две реки и отделял укрепление от самого города.

Белорусский ученый Михаил Ткачев подсчитал, что для строительства стен Лидского замка понадобилось около 23 тысяч кубических метров камня, около 1,5 миллиона кирпичей, большое количество известняка и песка. Разные летописные источники свидетельствуют, что работы велись 5—7 лет.

вапна была падрыхтавана, а будаўнічая пляцоўка расчышчана ад кустоў і выпадковых камянёў, капалі ямы пад падмуркі. Магчыма, што ў XIV стагоддзі яшчэ не ўмелі разбіваць на мясцовасці дакладна, геаметрычна акрэслены план будучага замка, і таму замкавыя муры ніколі не ўтвараюць у плане правільных геаметрычных фігур накшталт квадрата альбо прастакутніка. Дарэчы, лідскія майстры памыліліся пры вызначэнні напрамку ўсходняй замкавай сцяны і частку ўжо закладзенага падмурка (гэта высветлілася падчас раскопак) давялося пакінуць у зямлі.

Капалі ямы драўлянымі рыдлёўкамі, краі якіх былі акаваны жалезам. Пакуль ішлі земляныя работы, на вазах прывозілі камяні для падмуркаў і сцен, пясок для рошчыны і абпаленую цэглу: яе складвалі штабелямі ў пэўным парадку.

11

Недалека от будущего замка за год-два до начала строительства делали ямы для гашения известняка. Когда известняк был подготовлен, а строительная площадка расчищена от кустов и случайных камней, копали рвы под фундамент. Возможно, в XIV столетии еще не умели точно разбивать на местности геометрически правильный план будущего замка, поэтому каменные строения той поры никогда не образуют в плане точных геометрических фигур наподобие квадрата или прямоугольника. Кстати, лидские мастера ошиблись при определении направления восточной замковой стены и часть уже заложенного фундамента (это выяснилось во время раскопок) пришлось оставить в земле.

Были яму деревянными лопатами, окованными по краям железом. Пока шли земляные работы, на телегах подвозили камни для фундамента и стен, песок для строительного раствора и обожженный кир-

У выкапаня неглыбокія, каля метра, равы для падмуркаў кідалі вялікіх і сярэдніх памераў камяні, перасыпалі іх пяском альбо глінай. Верхнія рады пралівалі вапнавай рошчынай. Затым браліся за працу муляры. Памочнікі падносилі ім камяні і цэглу, рошчыну ў драўляных начоўках, ваду ў цэбрах (таксама драўляных). Усё гэта падавалася наверх па лесвіцах і на спецыяльных блоках з дапамогай вяровак. У тоўшчу сцен у якасці арматуры клалі драўляныя бруссы.

Адначасова з мурамі раслі і рыштаванні вакол іх. Яны значна адрозніваліся ад сучасных, бо не прывязваліся да сцен, а мацаваліся за кошт таго, што канцы драўляных кансольных бэлек закладаліся непасрэдна ў муроўку. Пасля заканчэння будаўніцтва іх проста адразалі або вымалі.

Лідскі замак пабудаваны з палявога каменю і

пич, который складывали штабелями в определенном порядке.

В выкопанные неглубокие, около метра, рвы для фундамента бросали большие и средних размеров камни, пересыпали их песком или глиной. Верхние ряды проливали известковым раствором. Затем брались за работу каменщики. Помощники подносили им камни и кирпичи, раствор в деревянных корытах, воду в ушатах (также деревянных). Все это подавалось наверх по лестнице и на специальных блоках с помощью веревок. В толщу каменных стен в качестве арматуры закладывали деревянные бруссы или бревна.

Одновременно с каменной кладкой росли и леса вокруг нее. Они значительно отличались от современных, так как не привязывались к стенам, а крепились за счет того, что концы деревянных консольных балок закладывались непосредственно в стену.

цэглы. Таўшчыня сцен унізе — 2 метры, уверсе яны звужаюцца да 1,5 метра і пераходзяць у баявую галерэю. Парапет галерэі, таўшчынёй у 70 сантыметраў, складзены з цэглы, мае адзін рад байніц трох тыпаў. Насціл галерэі апіраўся на драўляныя бэлькі сячэннем 20×20 сантыметраў. На паўднёвай і ўсходняй сценах знаходзіліся два цагляныя данскеры (туалеты) на каменных фігурных кансолях.

Спачатку замак меў толькі адну вежу — у паўднёва-заходнім кутце двара. У плане яна ўяўляла сабой квадрат (на ўнутранаму абводзе амаль 9×9 метраў). Як выяснілі археолагі, ад яе засталіся толькі фрагменты падмуркаў.

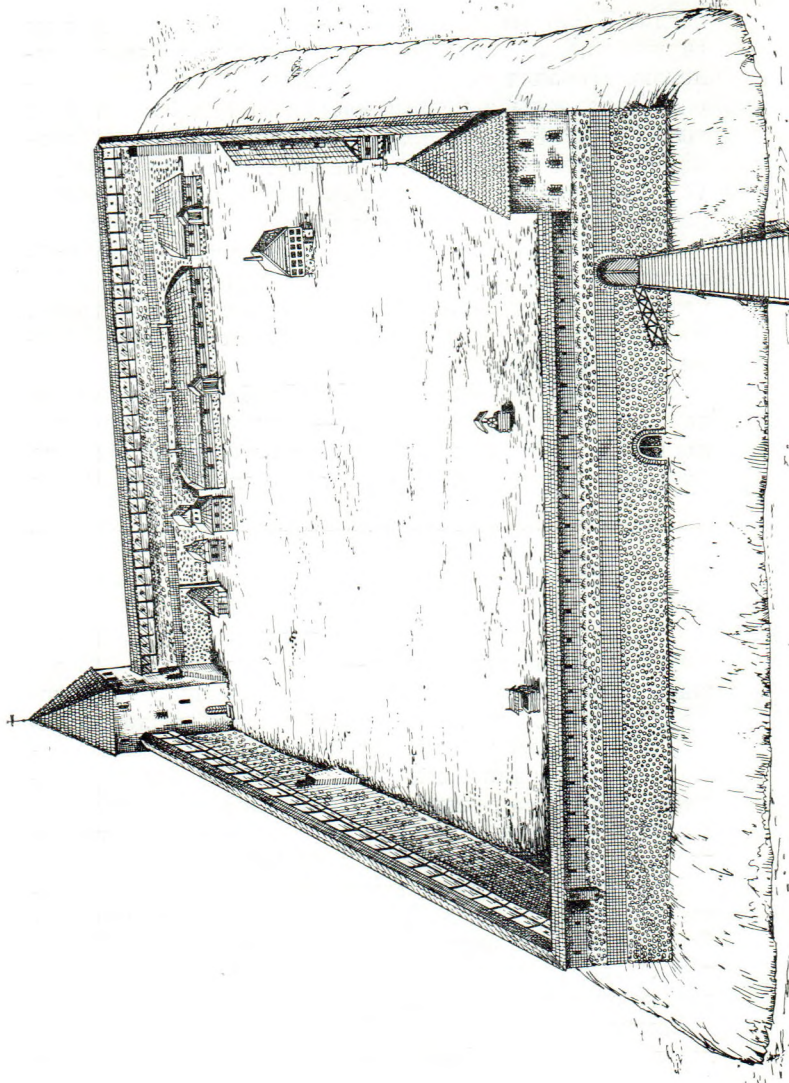
Замак меў тры ўваходы. У паўднёвай сцяне на адлегласці 22 метраў ад вежы — невялікі паўцыркульны праём на вышыні 4 метраў ад першапачатковага ўзроўню двара, які, відаць, лічыўся запасным (на

После окончания строительства их просто отрезали или вынимали.

Лидский замок построен из полевого камня и кирпича. Толщина стен снизу — 2 метра; сверху они сужаются до 1,5 метра и переходят в боевую галерею. Ее парапет, толщиной 70 сантиметров, выложен из кирпича и имеет один ряд бойниц трех типов. Настил галереи опирался на деревянные балки сечением 20×20 сантиметров. На южной и восточной стенах находились два кирпичных данскера (туалета) на каменных фигурных консолях.

Вначале замок имел только одну башню — в юго-западном углу двора. В плане она представляла собой квадрат (по внутреннему обводу почти 9×9 метров). Как установили археологи, от нее остались только фрагменты фундамента.

Замок имел три входа. В южной стене на расстоянии 22 метров от башни — небольшой полуциркуль-

выпадак разведкі або ўцёкаў), і трапіць туды можна было толькі з дапамогай доўгай прыстаўной лесвіцы. Два ўваходы — ва ўсходняй сцяне: малы, зроблены на ўзроўні абрэза падмуркаў сцяны, і вялікі (відаць, крыху пазнейшы), размешчаны каля паўночна-ўсходняй вежы на вышыні 2,5 метра. Трапіць у замак праз вялікі ўваход можна было толькі дзякуючы пад'ёмнаму масту. Пра яго наяўнасць сведчыць вялікая разгрузачная спічастая ніша, якую праразаў уваходны праём меншых памераў.

Праём малога ўваходу меў таксама паўцыркульную форму і вышыню 2,45 метра. Захаваліся астаткі ад бегункоў варот. Гэта два вялікія камяні ў аснове аркі з круглымі гнёздамі-адтулінамі. Знадвор-

15

ный проем на высоте 4 метров от первоначального уровня двора. Он, видно, считался запасным (на случай разведки или побега), и попасть туда можно было только с помощью длинной приставной лестницы. Два входа находились в восточной стене: малый, сделанный на уровне обреза фундамента стены, и большой (по всей видимости, более поздний), расположенный возле северо-восточной башни на высоте 2,5 метра. Попасть в замок через большой вход можно было только с помощью подъемного моста. О его наличии свидетельствует большая разгрузочная остроконечная ниша, которую прорезал входной проем меньших размеров.

Малый вход был тоже полуциркульной формы, высотой 2,45 метра. Сохранились остатки от бегун-

ку малы ўваход бараніла падковападобнае ў плане збудаванне, ад якога засталіся нязначныя рэшткі падмуркаў.

Вонкавыя паверхні замкавых муроў зроблены з вялікіх, часткова абчасаных валуноў, што пакладзены гарызантальнымі, дакладна вызначанымі радамі. Камяні добра падабраныя адзін да аднаго. Прамежкі паміж імі запоўнены каменнымі аскалёпкамі на вапнавай рошчыне (цагляныя кліны сустракаюцца вельмі рэдка). Забутоўка паміж «шчокамі» сцен — з дробных камянёў. Цэгла ўжывалася толькі для асноўных канструктыўных элементаў і архітэктурных дэталей. З яе выкладзены вуглы замкавых муроў і вежаў, дэкаратыўныя паясы на фасадах усходняй і паўночнай сцен, аркі, скляпенні, байніцы і вонкавыя паверхні парашета баявой галерэі (крэнеляжа).

Цагляныя паясы знадворку замкавых сцен выка-

ков ворот. Это два больших камня в основе арки с круглыми гнездами-отверстиями. Со двора малый вход защищало подковообразное в плане строение, от которого остались незначительные следы фундамента, сложенного насухо из камней средних и небольших размеров.

Наружные поверхности стен замка сделаны из больших, частично обтесанных валунов, что уложены горизонтальными, точно обозначенными рядами. Камни хорошо подобраны один к одному. Промежутки между ними заполнены каменными осколками на известковом растворе (кирпичные клинья встречаются очень редко). Забутовка между «щеками» стен — из мелких камней. Кирпич использовался только для основных конструктивных элементов и архитектурных деталей. Из него выложены углы замковых стен и башен, декоративные пояса на фасадах восточной и северной стен, арки, своды,

Фрагмент паўднёвай сцяны з байніцамі.
Здымак 1976 г.

Фрагмент южной стены с бойницами.
Снимок 1976 г.

наны ў тэхніцы балтыйскай, або вендскай, муроўкі. Гэта чаргаванне двух доўгіх бакоў цагляны (лажкаў) і кароткага (тычка).

Кладка вялася з цагля двух тыпаў памерамі $31 \times 15 \times 10$ і $31 \times 14 \times 7$ сантыметраў. Вузейшая ішла толькі на аблямоўку крэнеляжа.

На некаторых цаглянах захаваліся слабыя адбіткі пальцаў старажытных цагельнікаў, якія рукамі ці спецыяльнымі прыладамі збіралі рэшткі гліны паверх драўлянай формы. Перад абпалам цагля сушылася або проста на зямлі, або на пасыпанай пяском пляцоўцы, недалёка да жылля рамеснікаў. Таму зрэдку на ёй сустракаюцца сляды лап свойскай жывёлы: сабак, катой, свіней, коз. Часам можна ўбачыць «шрамы» ад травы і адмеціны ад дажджу.

Дзякуючы археалагічным даследаванням, можна сцвярджаць, што ў першай палове XIV стагоддзя іс-

бойницы и наружные поверхности парапета боевой галереи (кренеляжа).

Кирпичные пояса на внешней поверхности замковых стен выполнены в технике балтийской, или вендской, каменной кладки. Это чередование двух длинных сторон кирпича (ложков) и короткой (тычка).

Кладка велась из красного кирпича двух размеров: $31 \times 15 \times 10$ и $31 \times 14 \times 7$ сантиметров. Более узкий шел только на внутреннюю облицовку кренеляжа.

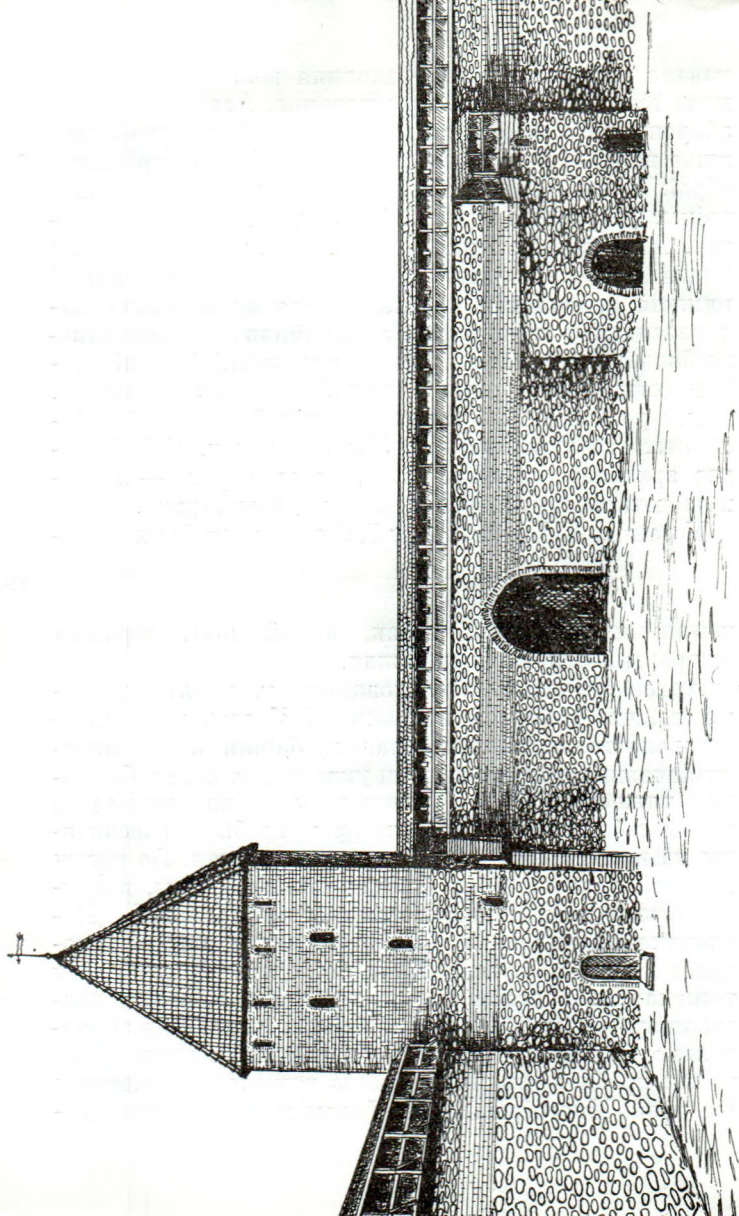
На некоторых кирпичах сохранились слабые отпечатки пальцев древних мастеров, которые руками или специальными приспособлениями собирали остатки глины поверх формы. Перед обжигом кирпич сушился или просто на земле, или на посыпанной песком площадке, недалеко от жилища ремесленников, поэтому на нем встречаются следы лап

навала толькі паўночна-заходняя вежа замка, якая мела ахоўнае і жылое прызначэнне. Асноўны цяжар абароны прыходзіўся на муры з баявой галерэяй, што яшчэ не былі разлічаны на ўжыванне агнястрэльнай зброі. У час ваеннай небяспекі каля байніц стаялі воіны, узброеныя лукамі і арбалетамі (самастрэламі). Апошнія з'явіліся ў XIII стагоддзі і шырока ўжываліся да пачатку XVI стагоддзя. Кароткая і цяжкая арбалетная страла ляцела на меншую адлегласць, чым лучная, але яе забойная сіла была значна большай: гранёныя цяжкія наканечнікі маглі прабіць стальную броню цяжкаўзброеных рыцараў. Шмат розных па форме наканечнікаў лучных і арбалетных стрэл знойдзена ў Лідскім замку. У 1976 годзе археолагі адшукалі і касцяны «арэх» — асноўную дэталю спускавага механізма самастрэла.

У канцы XIV — пачатку XV стагоддзя ўнук Геды-

домашніх жывотных (собак, свиней, коз), «шрамы» от травы и отметины от дождя.

Археологические исследования позволяют утверждать, что в первой половине XIV столетия существовала только северо-западная башня замка, предназначенная для жилья и укрытия от врага. Основная тяжесть обороны приходилась на каменные стены с боевой галереей, которые не были рассчитаны на применение огнестрельного оружия. Во время военной угрозы около бойниц стояли воины, вооруженные луками и арбалетами (самострелами). Последние появились в XIII столетии и широко употреблялись до начала XVI столетия. Короткая и тяжелая арбалетная стрела летела на меньшее расстояние, чем лучная, но ее убийственная сила была значительно большей: граненые тяжелые наконечники могли пробить стальную броню тяжеловооруженных рыцарей. Много разных по форме наконечников луч-

Паўночна-ўсходняя вежа
і фрагмент усходняй сцяны. XV ст.
Рэканструкцыя аўтара

міна, вялікі князь Вітаўт, перабудоўвае замак і робіць яго адным з самых магутных у Вялікім княстве Літоўскім. У сувязі з развіццём ваеннай справы для ўмацавання замка ўзводзіцца другая, паўночна-ўсходняя, вежа з разлікам на вядзенне гарматнага бою. Кладзецца яна з цэглы лепшай якасці і іншых памераў — $29-30 \times 14 \times 7,5-8$ сантыметраў.

Вежа прыбудавана да муроў упрытык. Таўшчыня сцен, якія выходзілі на двор, — 3 метры, а дакладкі да двухмятровых муроў замка (зроблены з мэтай узмацніць сцены) — 83 сантыметры. Падмуркі яе ляжаць на 70—80 сантыметраў глыбей замкавых.

Некалі вежа мела арачны дзвярны праём з двара

21

ных і арбалетных стрел найдено в Лидском замке. В 1976 году археологи обнаружили и костяной «орех» — основную деталь спускового механизма самострела.

В конце XIV — начале XV столетия внук Гедимина, великий князь Витовт, перестраивает замок и делает его одним из самых могущественных в Великом княжестве Литовском. Для укрепления сооружения возводится другая башня, северо-восточная, с расчетом на ведение пушечного огня. Кладется она из кирпича лучшего качества и других размеров — $29-30 \times 14 \times 7,5-8$ сантиметров.

Башня примыкает к основному строению. Основание ее лежит на 70—80 сантиметров глубже зам-

Северо-восточная башня
и фрагмент восточной стены. XV в.
Реконструкция автора

(ён выкладзены са спецыяльнай фігурнай цэгля) і лясвіцу ў тоўшчы заходняй сцяны шырынёй 1 метр з драўлянымі прыступкамі на цаглянай аснове. Паўночная і ўсходняя сцены знутры аздоблены дзвюма нішамі, а ў паўднёвай першага паверха захаваліся дзве глыбокія нішы-печы, што некалі ацяплялі верхнія памяшканні. Першы паверх меў крыжовае скляпенне, рэбры якога выкананы са стрэлападобнай цэгля.

Абедзве вежы былі накрыты паўцыркульнай дахоўкай (старадаўняя беларуская назва чарапіцы).

Падчас раскопак двара высветлілася, што з трох бакоў (акрамя паўднёвага) да замкавых муроў туліліся драўляныя аднапавярховыя будынкі-казармы (захаваліся астаткі падмуркаў, печаў і абгарэлых бярвенняў). Шырыня іх каля 4 метраў. Непадалёку ад заходняй сцяны стаяў асобны будынак, дзе, напэў-

коваго фундамента. Толщина стен, выходящих во двор,— 3 метра, а докладки к двухметровым стенам замка (делались с целью укрепления стен) — 83 сантиметра.

Когда-то башня имела арочный дверной проем со двора (он выложен из специального фигурного кирпича) и лестницу шириной 1 метр с деревянными ступеньками на кирпичной основе в толще западной стены. Северная и восточная стены изнутри украшены двумя нишами, а в южной стене первого этажа сохранились две глубокие ниши-печи, что когда-то обогревали верхние помещения. Первый этаж венчал крестовый свод, ребра которого выполнены из стреловидного кирпича.

Обе башни замка были накрыты полуциркульной черепицей.

Во время раскопок двора выяснилось, что с трех сторон (кроме южной) к замковым стенам примы-

на, жыў са сваёй сям'ёй камандант замка (кашталян). Гэта было збудаванне прамавугольнае ў плане (6×4 метры), з каменным падмуркам, пакладзеным на гліне. Яго памяшканні абаграваліся каўлянай печкай.

Ва ўсходняй частцы двара знаходзіліся два калодзежы. Адзін, меншых памераў, — непадалёку ад паўночна-ўсходняй вежы. Другі, вялікі, відаць, прызначыўся для таго, каб паіць жывёлу, бо да вады вяла брукаваная сцежка. Пры раскопках прасочаны рэшткі драўляных калодзежных зрубаў.

Сярэдзіна замкавага двара была таксама забрукавана. Каля паўднёва-ўсходняй вежы мясціліся кухня і салдацкая кухня.

Гістарычны лёс Лідскага замка надзвычай складаны. У XIV стагоддзі яго муры не раз вытрымлівалі націск крыжакоў. Упершыню пад замкавымі сцена-

калі деревянныя адноэтажныя збудаванні — казармы (сохранились остатки фундамента, печей и обгорелых бревен). Ширина их около 4 метров. Недалеко от западной стены стояло отдельное здание, где, вероятно, жил со своей семьей комендант замка (каштелян). Это было прямоугольное в плане строение (6×4 метра), с каменным фундаментом, выложенным на глине. Его помещения отапливались кафельной печкой.

В восточной части двора находились два колодца. Один, меньших размеров, — недалеко от северо-восточной башни. Другой, большой, видно, предназначался для того, чтобы поить животных: к воде вела вымощенная камнем тропинка. При раскопках обнаружены остатки деревянных колодезных срубов.

Середина замкового двора была также выложена булыжником. Около юго-восточной башни размещались кузница и солдатская кухня.

мі яны з'явіліся ў 1384 годзе. Пасля працяглай аблогі і штурму ворагі захапілі замак. Другі раз набег быў зроблены зімой 1392 года, калі балоты вакол умацавання скаваў лёд. Захопнікі спалілі навакольнаыя будынкі, абрабавалі горад і аблажылі замак.

Кіраўнік абароны, князь Карыбут, які меў нязначную колькасць воінаў, вырашыў не чакаць штурму і ноччу праз патаемны ход разам з гарнізонам пакінуў крэпасць. Рыцары захапілі шмат вайсковага рыштунку і зброі.

Праз два гады крыжацкія атрады зноў напалі на Ліду, але на гэты раз замак выстаяў. Пры падтрымцы жыхароў горада воіны гарнізона можна адбілі ўсе атакі непрыяцеля.

Сляды зацятых баёў з крыжаносцамі засталіся ў культурным археалагічным слаі на замкавым двары і знешніх схілах муроў. Гэта тоўстыя праслойкі ву-

Историческая судьба Лидского замка чрезвычайно сложная. В XIV веке его стены не однажды выдерживали натиск крестоносцев. Впервые рыцарские орды подошли к оборонительному сооружению в 1384 году. После продолжительной осады и штурма враги захватили замок. Второй раз войска Ордена совершили набег зимой 1392 года, когда болото вокруг укрепления сковало лед. Они сожгли окрестные строения, разорили город и обложили замок.

Руководитель обороны, князь Корибут, который имел незначительное количество воинов, решил не ждать штурма и ночью через потайной ход вместе с гарнизоном оставил крепость. Рыцари захватили много военного снаряжения и оружия.

Через два года отряды крестоносцев опять напали на Лиду, но на этот раз замок выстоял. При поддержке жителей города воины гарнизона мужественно отбили все атаки неприятеля.

галю — сведкі пажараў, рэшткі рознай зброі, а таксама рыштунку конніка і збруі каня.

У 1977 годзе ў ваколіцах Ліды падчас меліярацыйных работ знойдзены кароткі лёгкі меч — корд — даўжынёй каля метра. Датуецца ён XV стагоддзем. Зараз экспануецца ў Лідскім краязнаўчым музеі. На яго лязе ёсць два кляймо: г. Пасау — «воўк» і крыжык на дузе. Хутчэй за ўсё меч паходзіць з Германіі, бо такія знакі, як пасаускі «воўк», сустракаюцца на зброі з тагачасных нямецкіх гарадоў. Падобнае кляймо стаіць на мячы пскоўскага князя Даўмонта.

Непадалёку ад замка мясцовы жыхар у сваім агародзе адкапаў каваны кінжал даўжынёй 43 сантыметры. Круглая адтуліна для скуранага раменьчыка ў верхняй частцы дзяржальна сведчыць, што насілі яго на рамяні. Папярэдне знаходка прадатавана XIV стагоддзем.

25

Следы упорных боёў с крестоносцамі засталіся ў культурным археалагічным сьлове на замковым двары і вонешніх схлонах каменных сьцен: толстыя прослойкі угля — сьведетелі пажароў, астаткі разнаго оружыя, а такжэ снаражэня всадніка і сбруі коня.

В 1977 году в окрестностях Лиды во время мелиоративных работ был найден короткий легкий меч — корд — длиной около метра. Датируется он XV столетием. В настоящее время экспонируется в Лидском краеведческом музее. На его лезвии есть два клейма: г. Пассау — «волк» и крест на дуге. Скорее всего меч изготовлен в Германии, так как такими знаками, как пассауский «волк», помечалось в те времена оружие, изготовленное в немецких городах. Кстати, похожее клеймо стоит на мече псковского князя Довмонта.

Недалеко от замка местный житель на своем ого-

На замкавым двары адшуканы абламаны наканечнік дзіды, які завязнуў у конскім чэрапе, і ўток — металічная акоўка ніжняй часткі дрэўца дзіды. (Уток мацаваўся да дрэўца цвіком і дазваляў воіну пры неабходнасці лёгка ўваткнуць цяжкую дзіду ў зямлю.)

Уявіць, як выглядаў абаронца Лідскага замка ў XIV—XV стагоддзях, дапаможа малюнак мастака Уладзіміра Кіслага. На ім добра бачны ручка корда, уток, шпора з колцам, калчан з лукам і стрэламі, аздоблены касцянымі накладкамі. Усе гэтыя рэчы знойдзены падчас раскопак.

Сведчаннем шматлікіх нападаў на Лідскі замак з'яўляецца і вялікая колькасць каменных ядраў розных памераў з вапняку і граніту. Іх дыяметр вагаецца ад 7—9 да 34 сантыметраў. Датуюцца ядры канцом XIV — сярэдзінай XVII стагоддзя. У асноўным

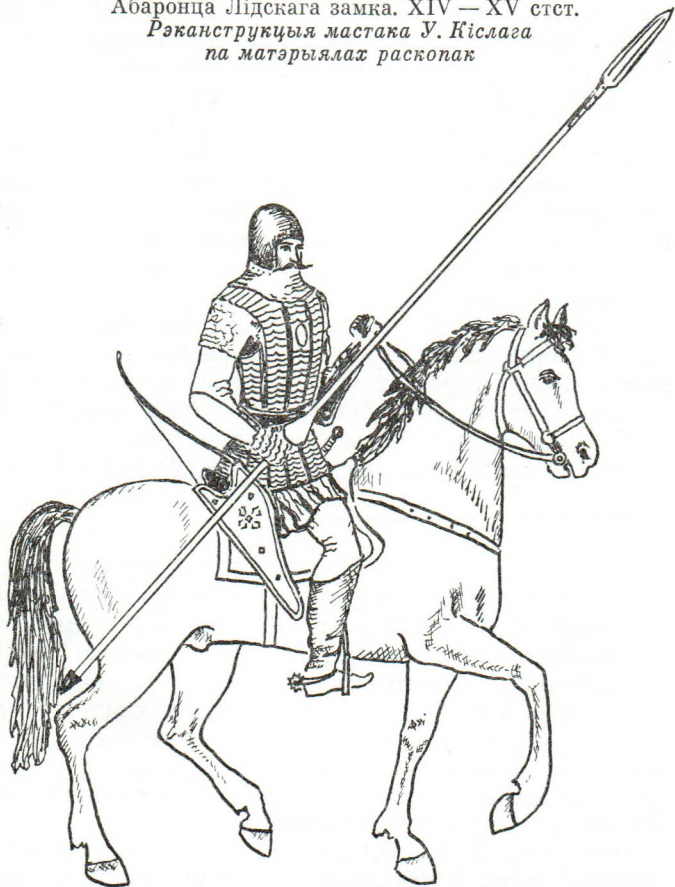
роде откопал кованый кинжал длиной 43 сантиметра. Круглое отверстие для кожаного ремешка в верхней части рукоятки свидетельствует о том, что носили его на ремне. находка принадлежит к XIV столетию.

На замковом дворе были найдены обломанный наконечник копья, который застрял в конском черепе, и вток — металлическая оковка нижней части древка копья. (Вток крепился к древцу гвоздем и позволял воину при необходимости легко воткнуть тяжелое копьё в землю.)

Представит, как выглядел защитник Лидского замка в XIV—XV столетиях, поможет рисунок художника Владимира Кислого. На нем хорошо видны ручка меча, вток, шпора с кольцом, колчан с луком и стрелами, украшенный костяными накладками. Все это найдено во время раскопок.

Свидетельством многочисленных набегов на Лид-

Абаронца Лідскага замка. XIV — XV стст.
Рэканструкцыя мастака У. Кіслага
па матэрыялах раскопак

Защитник Лидского замка. XIV—XV вв.
Реконструкция художника В. Кислого
по материалам раскопок

яны гарматныя, але некаторыя, асабліва вялікіх памераў, маглі прызначацца і для каменяметаў, што былі на ўзбраенні воінаў да XV стагоддзя. Гарматы з'явіліся на Беларусі ў XIV стагоддзі, і доўгі час з іх стралялі выключна каменнымі ядрамі.

Дасталася Лідскаму замку і ў час міжусобных войнаў. У пачатку XV стагоддзя каля яго муроў апынуліся войскі смаленскага князя Юрыя, які прыйшоў вызваляць сваю сям'ю, захопленую ў палон Вітаўтам. Смаляне спалілі горад, некалькі разоў штурмавалі замак, але ўзяць яго не здолелі.

Неўзабаве у 1433 годзе замак аблажылі войскі князя Свідрыгайлы, прэтэндэнта на вялікакняжацкі прастол. Зноў горад ушчэнт спляжыў агонь, але абаронцы замка мужна адбілі ўсе прыступы захопнікаў.

Хто ж уладарыў тады ў гэтых мясцінах? У 1397 годзе (па некаторых звестках у 1396-ым) Лідская

ский замок является и большое количество каменных ядер разных размеров из известняка и гранита. Их диаметр колеблется от 7—9 до 34 сантиметров. Датируются ядра концом XIV — серединой XVII столетия. В основном они орудийные, но некоторые, особенно больших размеров, могли предназначаться и для камнеметов, что были на вооружении воинов до XV столетия. Пушки появились в Белоруссии в XIV столетии и долгое время из них стреляли исключительно каменными ядрами.

Досталось Лидскому замку и в период междоусобных войн. В начале XV столетия около его стен очутились войска смоленского князя Юрия, который пришел освобождать свою семью, захваченную в плен Витовтом. Смоляне сожгли город, несколько раз штурмовали замок, но взять его не смогли.

В 1433 году замок неожиданно обложили войска князя Свидригайло, претендента на великокняжес-

воласць была аддадзена Вітаўтам залатаардынскаму хану Тахтамышу, які быў змешчаны супляменнікамі ў выніку перавароту. Хан пражыў у Лідзе два з паловай гады ў асобным доме, што стаяў у ваколіцах замка (там, дзе зараз знаходзіцца мураваны касцёл).

У 40-ых гадах XV стагоддзя Лідскім старастам быў яшчэ адзін перабегчык з Залатой Арды — хан Даўлет Хаджы-Гірэй. Яму лёс выпаў больш шчаслівы, бо з дапамогай фэадалаў Вялікага княства Літоўскага ён стаў ханам перакопскіх татар.

У другой палове XV стагоддзя замак часова знікае са старонак старажытных летапісаў і хронік. І гэта не дзіўна. Бо для Ліды надышлі адносна спакойныя часы. Гарадская забудова той пары была драўлянай і размяшчалася на поўнач ад замка.

У пачатку XVI стагоддзя зноў у тутэйшых мясцінах зашугала полымя пажараў. На гэты раз да зам-

кій престол. Снова огонь до основания уничтожил город, но защитники замка мужественно отбили все атаки захватчиков.

Кто же властвовал тогда в этом крае? В 1397 году (по некоторым источникам в 1396-м) Лидская волость была отдана Витовтом золотоордынскому хану Тахтомышу, которого свергли соплеменники во время переворота. Хан прожил в Лиде два с половиной года в отдельном доме, что стоял в околицах замка (там, где сейчас находится каменный костел).

В 40-х годах XV столетия лидским старостой был еще один перебежчик из Золотой Орды — хан Давлет Хаджи-Гирей. Ему выпала более счастливая судьба, чем Тахтомышу: с помощью феодалов Великого княжества Литовского он стал ханом перекопских татар.

Во второй половине XV столетия упоминание о замке временно исчезает со страниц древних лето-

ка падышлі орды крымскіх татар. Вось як гаворыць пра той час Хроніка Быхаўца — старажытна-беларускі летапіс: «...В лето сѣмое тысячы пятнадцатого, а од божыяго нарожэнія тысяча пятсот сѣмого после плененія землі Літовскай от безбожных татар, і прыехал король і велікі князь Аляксандро до Вільні з Ляхов немоцон вельмі немоцою паралітыковаю, і вчыніл сейм в городе Ліде. І будучы ему со всімі паны в Ліде, прышла ко нему вест, іжэ царэвічы перекопскіе Біты-Кірей солтан а Бурнаш солтан прыйшлі з дватцатма тысячма людзей ко Слуцку, ідут к Новогородку... Татарове прішедші к Новогородку, і скоро прыйшлі за Немон і не доходячы Ліды, около города, от всіх сторон в мілі і в полумілі от города, воевалі церкві божые і дворы велікіе, і весі зажыгалі і людзей імалі і забівалі...» (у арыгінале тэкст напісаны лацінкай).

писей и хроник. И это неудивительно. Для Лиды наступили относительно спокойные времена. Городская застройка той поры была деревянной и располагалась на север от замка.

В начале XVI столетия здесь снова запылало пламя пожаров. Теперь уже к замку подошли орды крымских татар. Вот как говорит об этом Хроника Быховца — древнебелорусская летопись: «...В лето сѣмое тысяча пятнадцатого, а од божыяго нарожэнія тысяча пятсот сѣмого после плененія землі Літовскай от безбожных татар, і прыехал король і велікі князь Аляксандро до Вільні з Ляхов немоцон вельмі немоцою паралітыковаю, і вчыніл сейм в городе Ліде. І будучы ему со всімі паны в Ліде, прышла ко нему вест, іжэ царэвічы перекопскіе Біты-Кірей солтан а Бурнаш солтан прыйшлі з дватцатма тысячма людзей ко Слуцку, ідут к Новогородку... Татарове прішедші к Новогородку, і скоро прыйшлі за Немон і не

Аднак штурмаваць умацаваны замак татары баяліся. У гэты час было сабрана народнае апалчэнне колькасцю ў дзесяць тысяч чалавек, якое разбіла прышэльцаў у ваколіцах Ліды, на адлегласці адной мілі ад яе.

Што ж уяўляў сабой горад і замак у XVI—XVII стагоддзях? Сярэдневяковая Ліда — гэта замак, княжацкі двор, уласна горад з падзамкам і прадмесцем, што звалася Зарэчча.

Княжацкі двор, альбо замкавы фальварак, у XVII стагоддзі знаходзіўся за замкам каля рэчкі Каменкі. Інвентар 1680 года згадвае пра млын у фальварку на рацэ Лідзейцы.

Сам горад, як адзначалася вышэй, размяшчаўся толькі па адзін бок замка, на поўнач ад яго. У цэнтры быў рынак, адкуль бралі пачатак чатыры вуліцы. Віленская выходзіла на шлях да Вільні. Ад рын-

доходзячы Ліды, около города, от всіх сторон в мілі і в полумілі от города, воевалі царквы божыя і дворы велікія, і весі зажыгалі і людзей імалі і забівалі...» (в оригинале текст написан латынцэяй).

Однако штурмаваць укрэпленны замак татары баяліся. В это время было собрано народное ополчение количеством в десять тысяч человек, которое разбило пришельцев в околицах Лиды, на расстоянии одной мили от нее.

Что же представлял собой город и замок в XVI—XVII столетиях? Средневековая Лида — это замок, княжеский двор, собственно город и предместье, которое называлось Заречье.

Княжеский двор, или замковый фольварк, в XVII столетии находился за замком возле речки Каменки. В Инвентаре 1680 года упоминается мельница в усадьбе на реке Лидейке.

Сам город, как уже говорилось, был расположен

ка паўз замак вілася Замкавая, ад яе пачыналася Каменская, якая вяла да дарогі на мястэчка Васи́лшкі. Вуліца Крывая злучала рынак з Каменскай. (Яе працяг ад Каменскай да замка ў пачатку XIX стагоддзя насіў назву Нова-Кармелітанскай.)

Жыхары Ліды былі ў асноўным праваслаўнымі і католікамі. Гісторык Шымялевіч паведамляе, што да 1553 года ў замкавай вежы знаходзілася праваслаўная царква, якую потым перанеслі ў горад. У 1579 годзе пабудавана сінагога, а затым і кальвінскі збор.

У часы панавання караля Рэчы Паспалітай Яна Казіміра ў горадзе налічвалася каля 15 тысяч насельніцтва, і Ліда атрымала магдэбургскае права. Сваіх умацаванняў горад не меў, таму ў час небяспекі жыхары шукалі паратунку ў замку.

На той час замак атрымаў дадатковае ўмацаванне — штучнае возера, якое прыкрывала яго з усходу.

только по одну сторону замка, на север от него. В центре находился рынок, откуда брали начало четыре улицы. Виленская выходила на путь к Вильно. От рынка мимо замка шла Замковая, от нее начиналась Каменская, которая вела к дороге на местечко Василишки. Улица Кривая соединяла рынок с Каменской. (Ее продолжение от Каменской до замка в начале XIX века носило название Ново-Кармелитанской.)

Жители Лиды были в основном православными и католиками. Историк Шимелевич утверждает, что до 1553 года в замковой башне находилась православная церковь, которую потом перенесли в город. В 1579 году построена синагога, а затем и кальвинский храм.

Во время правления короля Речи Посполитой Яна Казимира население города составляло около 15 тысяч человек, и Лида получила магдебургское право.

Гэта возера ёсць на планах і малюнках XVIII—XIX стагоддзяў.

Замак з'яўляўся дзяржаўнай маёмасцю і ахоўваўся мясцовай шляхтай. Тут знаходзіліся склады зброі, стаяў гарнізон, у паўночна-ўсходняй вежы была турма.

Гісторыкі XIX стагоддзя сцвярджаюць, што ў 1638 годзе гараджане атрымалі дазвол збудаваць унутры замка склеп для захоўвання земскіх актавых кніг. Трэба аднак зазначыць, што пры археалагічных даследаваннях рэшткі склепа выявіць не ўдалося. Магчыма, што архіў мясціўся ў вежах. Да канца XVIII стагоддзя тут адбываліся гарадскія суды.

Пра побыт насельнікаў Лідскага замка ў XVI—XVII стагоддзях расказваюць знаходкі археолагаў — вялікая колькасць кафлі, кухоннага і сталовага керамічнага посуду, вырабаў з металу, каменю і косці.

33

Своих укрэпленняў горад не меў, паэтому в случае надвигающейся опасности жители искали спасения в замке.

В те годы возле замка было сооружено дополнительное укрепление — искусственное озеро, которое прикрывало его с востока. Это озеро есть на планах и рисунках XVIII—XIX столетий.

Замок принадлежал государству и охранялся местной шляхтой. Здесь размещались склады оружия, стоял гарнизон, в северо-восточной башне находилась тюрьма.

Историки XIX столетия утверждают, что в 1638 году горожане получили разрешение на строительство внутри замка хранилища для земских актовых книг. Нужно однако отметить, что при археологических исследованиях остатки его выявить не удалось. Возможно, архив помещался в башнях. До конца XVIII века здесь проходили городские суды.

Асабліва ўражвае пячная кафля, якой тут некалькі тысячч фрагментаў.

Як ужо адзначалася вышэй, воіны жылі ў драўляных казармах, прыбудаваных да каменных замкавых муроў. Жылыя будынкi ў асноўным мелі форму выцягнутых прамавугольнікаў, падзеленых перагародкамі на асобныя памяшканні. У кожным пакоі стаяла кафляная печ. Пад час шматлікіх аблогаў замка і пажараў драўляныя забудовы гарэлі, а печы разбураліся. Але насельнікі замка хутка зноў аднаўлялі сваё жыллё на старых каменных падмурках, а разбітыя кафлі ішлі на адбудову пода новых печаяў.

Поды тых печаяў, зробленыя з гліны, невялікіх камянёў і бітай цэгля, захаваліся. Тут жа сабрана мноства гаршковай і каробкавай кафлі, што дазва-

О быте населения Лидского замка XVI—XVII столетий рассказывают находки археологов — большое количество кафеля, кухонная и столовая керамическая и стеклянная посуда, изделия из металла, камня и кости. Особенно поражают печные изразцы — их несколько тысяч фрагментов.

Как было сказано выше, воины жили в деревянных казармах, пристроенных к каменным стенам замка. Жилые помещения в основном имели форму вытянутых прямоугольников, разделенных перегородками на отдельные комнаты. В каждой комнате стояла кафельная печь. Во время многочисленных осад деревянные строения горели, а печи разрушались. Но население замка восстанавливало свои жилища на старых каменных основаниях, а разбитый кафель шел на строительство пода новых печей.

ляе прааналізаваць яе паступовае развіццё, а па іншых археалагічных матэрыялах, напрыклад манетах, вызначыць час існавання таго ці іншага тыпу альбо варыянту. Пасля рэстаўрацыі даследчыкі змаглі выдзеліць два віды і каля трыццаці разнавіднасцей лідскай кафлі, з якой выкладалася асноўная паверхня печы.

Да першага тыпу адносіцца гаршковая кафля, што папярэдне мела выгляд звычайнага гаршка. У XIV — першай палове XVI стагоддзя ў жылых памяшканнях Лідскага замка ставіліся простыя глінабітныя печы. Яны ўяўлялі сабой невялікія скляпеністыя збудаванні з асобна ўмураванымі гаршковымі кафлямі, што выконвалі ролю звычайных каларыфераў.

Паступова верхняя частка лідскай кафлі (вусце), зробленая ў выглядзе круга, набывала рознае аблічча: спачатку гэта чатырохпярэсткавая разетка, а по-

Поды тех печей, сделанные из глины, небольших камней и битого кирпича, сохранились. Здесь же собрано множество горшкового и коробчатого кафеля, что позволяет проанализировать его постепенное развитие, а по другим археологическим находкам, например монетам, определить время существования того или иного типа или варианта. После реставрации исследователи смогли выделить два вида и около тридцати разновидностей лидского кафеля, из которого выкладывалась основная поверхность печей.

К первому типу относится горшковый изразец, первоначально имевший форму горшка. В XIV — первой половине XVI столетия в жилых помещениях Лидского замка ставились простые глинобитные печи. Они представляли собой небольшие сводчатые строения со специально вмонтированным горшковым кафелем и выполняли роль калориферов.

Постепенно верхняя часть лидского кафеля

тым квадрат. У XVI стагоддзі гаршковую кафлю з квадратным вусцем пачалі пакрываць зялёнай палівай. Да гэтага часу можна аднесці з'яўленне новага тыпу, так званай каробкавай кафлі: вонкавая плаціна яе аздаблялася адразу геаметрычным, а затым раслінным арнаментом.

У сярэдзіне XVI стагоддзя ў замку пачынаюць кла-сці камбінаваныя печы, у якіх ніжняя частка абліцоўвалася гаршковай кафляй з квадратным вусцем, а верхняя — каробкавай. Развал такой печы быў прасочаны ў будынку, што некалі стаяў побач з малым замковым уваходам. Магчыма тут знаходзілася вартоўня. Печ мела прамавугольны ў плане под памерам $1,6 \times 1,4$ метра, зроблены з камянёў і бітай цэгля на гліне. Захаваўся след ад слупа — на ім, відаць, трымалася канструкцыя печы — адтуліна дыяметрам 20 і глыбінёй 50 сантыметраў.

(устье), сделанная в виде круга, приобретала разную форму: вначале четырехлепестковой розетки, потом квадрата. В XVI столетии горшковый кафель с квадратным устьем начали покрывать зеленой глазурью. К этому времени можно отнести появление нового типа, так называемого коробчатого кафеля: наружная пластина его украшалась сначала геометрическим, а затем довольно сложным растительным орнаментом.

В середине XVI столетия в замке начинают класть комбинированные печи. Нижняя их часть облицовывалась горшковым кафелем с квадратным устьем, а верхняя — коробчатым. Развал такой печи обнаружен в строении, что стояло когда-то рядом с малым замковым входом. Возможно здесь находилась сторожка. Печь имела прямоугольный в плане под размером $1,6 \times 1,4$ метра, сделанный из камней и битого кирпича на глине. Сохранился след от столба — на

Непалівана кафля. XVI ст.

Неглазурованный кафель. XVI в.

Кафля з зялёнай палівай. XVI ст.

Кафель с зеленой глазурью. XVI в.

Кафля-дахоўка. Канец XVI — пачатак XVII ст.

Кафель-черепица. Канец XVI — начало XVII в.

Паліваная кафля. Першая палова XVII ст.

Глазурованный кафель. Первая половина XVII в.

Каробкавая кафля, якой калісьці выкладалі верхні ярус печы, мае высокую румпу (тыльны бок), яшчэ не зусім выразны дэкор вонкавай пласціны, але малянак ужо набывае сюжэтны, выяўленчы характар. Пакрыты ён зялёнай палівай, прычым рамка з аднаго боку адсутнічае. Магчыма гэта прататып дывановай кафлі, што шырока ўжывалася на Беларусі ў другой палове XVII — першай палове XVIII стагоддзя.

З сярэдзіны XVI стагоддзя ў аздабленні беларускай кафлі распаўсюджваецца матыў з выявай кветак у вазе. Знойдзеная ў Лідскім замку кафля з такім малюнкам датуецца другой паловай — канцом XVI стагоддзя. Вядомыя як паліваныя (зялёныя), так і непаліваныя вырабы. З такой кафлі была складзена печка ў памяшканні, дзе жыў комендант замка. Яна ўжо цалкам, знізу да верху, аблямавана каробкавай кафляй розных тыпаў. Асноўны аб'ём аблі-

нем, видно, держалась конструкция печи — отверстие диаметром 20 и глубиной 50 сантиметров.

Коробчатый кафель, которым когда-то выкладывали верхний ярус печи, имеет высокую тыльную сторону; декор наружной пластины еще не совсем выразительный, но рисунок уже приобретает сюжетный характер. Покрит он зеленой глазурью, причем рамка с одной стороны отсутствует. Возможно, это прототип коврового изразца, широко употреблявшегося на Белоруссии во второй половине XVII — первой половине XVIII столетия.

В середине XVI столетия в оформлении белорусского кафеля используется мотив цветов в вазе. Найденный в Лидском замке экземпляр с таким рисунком датируется второй половиной — концом XVI столетия. Известны как глазурованные (зеленые), так и неглазурованные изделия. Например, печь в помещении, где жил комендант замка, была сверху до ни-

цоўваўся звычайнай сцягной квадратных памераў, вуглы — спецыяльнай кутняй, ярусы аддзяляліся пры дапамозе гзымсавай. Верх печы аздаблялі кафлі-гарадкі, альбо каронкі.

Акрамя вырабаў з геаметрычным і раслінным арнаментом знойдзена невялікая колькасць і геральдычных. Цікавыя экзemplяры з малюнкам коннага воіна.

За гады раскопак ў Лідскім замку сабрана і ўжо часткова адноўлена вялікая колькасць кухоннага і сталовага посуду.

Асартымент непаліваных вырабаў паўсядзённага ўжытку, якія адносяцца да XIV—XV стагоддзяў, небагаты. Гэта гаршкі з накрыўкамі, патэльні і цёрлы. Нягледзячы на самыя розныя памеры — ад 0,2 да 8 літраў і больш — посуд прыцягвае ўвагу сваёй зручнасцю, прапарцыянальнасцю. Гліняная паверхня

43

зу. Отделана коробчатым кафелем разных типов. Основной объем облицовывался обыкновенным стеновым квадратных размеров, углы — специальным угловым, ярусы отделялись при помощи карнизного кафеля. Верх печи украшали изразцы-городки, или коронки.

Кроме кафеля с геометрическим и растительным орнаментом найдено несколько экземпляров с геральдикой. Интересны изразцы с изображением всадника.

За годы раскопок в Лидском замке собрано и уже частично обновлено большое количество кухонной и столовой посуды.

Ассортимент неглазурованных изделий повседневного употребления, относящихся к XIV — XV столетиям, небогатый. Это горшки с крышками, сковородки и макотры. Несмотря на самые разные размеры — от 0,2 до 8 литров и больше, посуда привлекает вни-

яго крыху грубаватая, часам мае дэкор ў выглядзе прамых ці хвалістых ліній.

XVI стагоддзе прадстаўлена значнай колькасцю найменняў ганчарных вырабаў, традыцыйны кухонны посуд папаўняецца сталовым, пакрытым зялёнай альбо карычневай палівай ці чорнаглянцаваным. Гэта талеркі, міскі, рынкі, патэльні, збаны. А вось талеркі, новыя формы місак і паўміскаў, стопкі, кубкі, куфлі, спецыяльныя начынні для прыпраў і парфумы, гліняныя скарбонкі, фляжкі выраблены ў канцы XVI — першай палове XVII стагоддзя. Пры нанясенні дэкару майстры скарыстоўвалі штамп з малюнкам у выглядзе ромбікаў, што дазваляла атрымліваць арнаменты, характэрныя для традыцыйнага беларускага прыкладнага мастацтва.

Некаторыя талеркі і паўміскі аздабляліся роспісам. Малюнак наносіўся па гатоваму контуру ў спа-

маніе удобствам, прапарцыянальнасцю. Гліняная паверхнасць яе некалькі грубаватая, нерэдка сустрачаецца дэкор у выглядзе прамых або хвалістых ліній.

XVI стагоддзе шырока прадставлена рознымі ганчарнымі вырабамі, традыцыйная кухонная посуда папоўняецца сталовай, пакрытой зялёнай або карычневай глазур'ю, а таксама моренай, іногды с лощеннем. Гэта талеркі, міскі, рынкі, сковородкі, жбаны. А вот тарелки, новые формы мисок и полумисок, стопки, кубки, кружки, специальные сосудики для приправ и парфюмерии, глиняные кубышки, фляжки сделаны в конце XVI — первой половине XVII столетия. При нанесении декора мастера использовали штамп в форме ромбиков, что позволяло получать орнаменты, характерные для традиционного белорусского прикладного искусства.

Некоторые тарелки и полумиски украшались

лучэнні з адвольным сюжэтам. Пасля абпалу выраб пакрываўся бясколернай ці злёгка падфарбаванай палівай і зноў абпальваўся.

Археологамі знойдзены і цыліндрычныя шклянiцы на паддонах, аздобленыя дзвюма альбо трыма шклянiнымі стужкамі. Адшуканы таксама шарападобныя флаконы XVII стагоддзя, упрыгожаныя па гарызанталі і вертыкалі шклянiнымі жгутамі, келіхі на масіўных ножках, кілішкі канічнай формы і адрольна фармаваныя стопкі з бясколернага шкла.

Дапаўняюць калекцыю кварталы і бутэлькі, у якіх захоўваліся вадкасці. Кварталы трапляюцца таўстаценныя, з зялёнага шкла, альбо танкастенныя, фармаваныя са шкла асветленага.

Сабрана шмат вырабаў лідскіх рамеснікаў, спецыялістаў па апрацоўцы розных металаў. Яны выраблялі нажы, чаранковыя альбо з прыкляпанымі драўля-

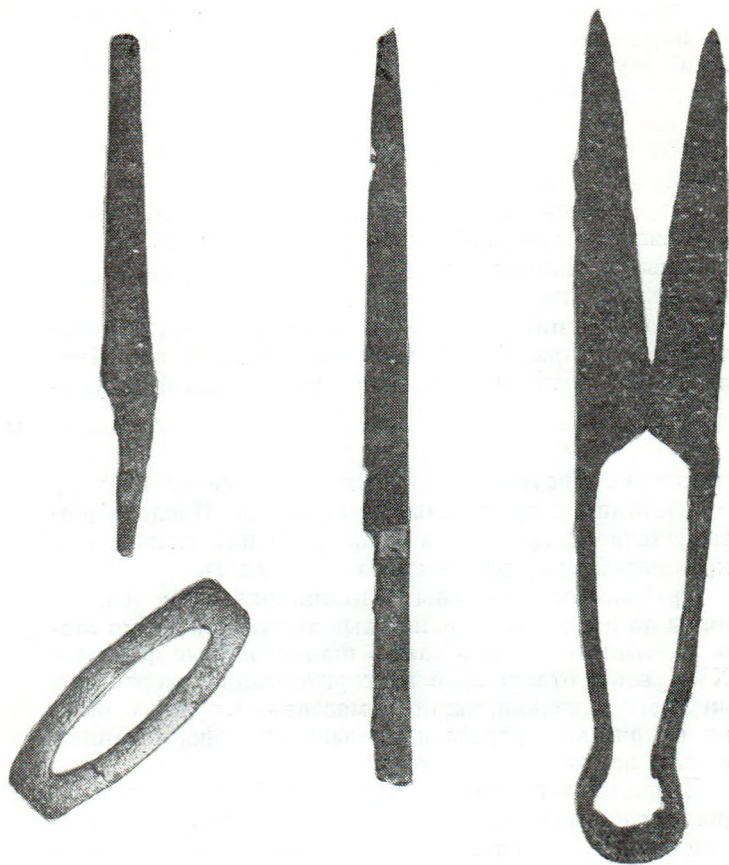
роспісьсю. Рисунок наносился по готовому контуру в сочетании с произвольным сюжетом. После обжига изделие покрывалось бесцветной или слегка подкрашенной глазурью и снова обжигалось.

Археологами найдены и цилиндрические склянiцы на поддонах, украшенные двумя или тремя стеклянными лентами, а также шароподобные флаконы XVII века, отделанные по горизонтали и вертикали жгутами из стекла, чаши на массивных ножках, рюмки конической формы и произвольно сформованные стопки из бесцветного стекла.

Дополняют коллекцию штофы и бутылки, в которых хранились жидкости. Штофы попадают толстостенные, из зеленого стекла, или с тонкими стенками из стекла осветленного.

Собрано много изделий лідскіх ремесленников, мастеров по обработке разных металлов. Это черенковые, а также с приклепаннными деревянными

Вырабы з металу:
нажы, нажніцы, крэсіва. XV — XVII стст.

Изделия из металла:
ножи, ножницы, огниво. XV — XVII вв.

нымі ці касцянымі накладкамі, нажніцы, круглыя і трохвугольныя вісячыя замкі, ключы, крэсівы, спражкі, сякеры, завесы, прабоі, вугалкі, каваныя цвікі розных памераў, падковы.

Да цікавых знаходак можна аднесці музычны інструмент — варган (у народзе называлі дрэмбай) і кавалак гранёнага злітка, магчыма, свінцовага, з выявай «трызубца». У адной з нішаў паўночна-заходняй вежы замка адшуканы металічны сасуд з акруглым донцам, двума вушкамі і прымацаванай накрыўкай. Не выключана, што гэта парахаўніца.

Даследчыкі адкапалі некалькі дзесяткаў сярэбраных і медных манет. Самымі раннімі з'яўляюцца дзве манеты Кейстута і Вітаўта. Яны датуюцца XIV стагоддзем, знойдзены ў паўночна-ўсходняй вежы. Пры расчыстцы адной з пабудоў каля паўночнага замка-

или костяными накладками ножи, ножницы, круглые и треугольные висячие замки, ключи, огниво, пряжки, топоры, завесы, пробои, уголки, кованые гвозди разных размеров, подковы.

К интересным находкам можно отнести музыкальный инструмент — варган (в народе называли дрэмбой) и кусок граненого слитка, возможно свинцового, с меткой «трезубец». В одной из ниш северо-западной башни замка обнаружен металлический сосуд с круглым дном, двумя ушками и прикрепленной крышкой. Не исключено, что это пороховница.

Археологи откопали несколько десятков серебряных и медных монет. Самыми ранними являются найденные в северо-восточной башне две монеты Кейстута и Витовта. Датируются они XIV столетием. Во время расчистки одного из строений возле северной замковой стены обнаружено 5 монет: грош Сигизмунда II Августа (1536 год), венгерский динарий

вага мура выяўлены скарб з 5 манет. Гэта грош Жыгімонта II Аўгуста (1536 год), венгерскі дэнарыі Максіміліяна II (1566 год), солід (шылінг) Стэфана Баторыя (1582 год) і два соліды Жыгімонта III Вазы (1610 год).

Сабраныя у замкавым двары некалькі дзесяткаў гліняных грузіл для рыбалоўных сетак, вялікая жалезная блясна з кручком, шмат костак дзікіх жывёл, у тым ліку рогі зубра — доказ таго, што насельнікі замка займаліся рыбалоўствам і паляваннем. А ў вольны ад працы час яны часта сядзелі за шахматнай альбо шашачнай дошкай, аб чым сведчаць касцяныя фігуры XIV—XVI стагоддзяў.

Пра гандлёвыя сувязі расказваюць знаходкі іншаземных рэчаў. У першую чаргу гэта кавалак фаянса-

Максимилиана II (1566 год), солід (шиллинг) Стефана Батория (1582) и два солида Сигизмунда III Вазы (1610 год).

Собранные в замковом дворе несколько десятков глиняных грузил для рыболовных сетей, большая железная блесна с крючком, множество костей диких животных, в том числе рога зубра, говорят о том, что жители замка занимались рыболовством и охотой. А в свободное от работы время они увлекались шахматами и шашками, о чем свидетельствуют костяные фигуры XIV—XVI столетий.

О торговых связях можно судить по найденным иностранным предметам. В первую очередь — это осколок фаянсового блюда, в основу росписи которого положен сюжет из мифа о Лаокооне. На обратной стороне блюда частично сохранилась надпись на ла-

вага блюда, ў аснову роспісу якога пакладзены сюжэт з міфа аб Лаакаоне. На адваротным баку яго часткова захаваўся надпіс лацінскімі літарамі. Няма сумнення, што гэта італьянская маёліка.

На тэрыторыі замкавага двара адшуканы таксама два кавалкі вялікага сасуда, зробленага ў Паўднёвай Германіі ў XVII стагоддзі. Пакрытая празрыстай саянай глазурай і аздобленая барэльефам у выглядзе галавы льва рэч адносіцца да так званай рэйнскай керамікі. Такія багатыя археалагічныя знаходкі сведчаць аб высокім дабрабыце насельнікаў замка.

У сярэдзіне XVII — пачатку XVIII стагоддзя мірнае жыццё горада Ліды было перапынена войнамі. Летам 1659 года замак з усіх бакоў аблажыла 30-тысячнае войска царскага ваяводы Мікіты Хаванскага і пасля гарматнага абстрэлу і працяглай асады ўзя-

тинском языке. Нет сомнения, что это итальянская майолика.

На территории замкового двора найдены также два осколка большого сосуда, сделанного в Южной Германии в XVII столетии. Покрытый прозрачной соляной глазурью и украшенный барельефом в виде головы льва, сосуд относится к так называемой рейнской керамике. Такого рода археологические находки свидетельствуют о высоком уровне благосостояния жителей замка.

В середине XVII — начале XVIII столетия мирная жизнь города Лиды была прервана войной. Летом 1659 года замок со всех сторон окружило 30-тысячное войско царского воеводы Никиты Хованского и после орудийного обстрела и длительной осады взяло его. Все деревянные строения были сожжены (кстати, больше они не восстанавливались), а колодцы засыпаны. После окончания русско-польской вой-

ло яго. Усе драўляныя будынкi былі спалены (і больш ужо не аднаўляліся), а калодзежы засыпаны. Пасля заканчэння руска-польскай вайны на тэрыторыі замка ніхто пастаянна не жыў.

Моцны ўдар лідскім мурам нанеслі шведы, якія ў пачатку XVIII стагоддзя ўзарвалі абедзве вежы, і ўмацаванне страціла сваё стратэгічнае значэнне.

Як ужо адзначалася, пасля Паўночнай вайны на тэрыторыі Лідскага замка жылых пабудоў не было, мury яго паступова пачалі разбурацца. Аднак ва ўцалелых памяшканнях захоўваліся гродскія акты і праходзілі суды. Амаль канчаткова замак парушыўся летам 1794 года: у яго руінах вялі бой з царскім войскам паўстанцы Тадэвуша Касцюшкі, узброеныя 18 гарматамі. Гарадскі архіў з усімі старажытнымі дакументамі быў вывезены з замка ў Смаленск, дзе ў час Айчынай вайны 1812 года згарэў.

ны на тэрыторыі замка нікто пастаянна не жил.

В начале XVIII столетия этому могущественному сооружению сильный удар нанесли шведы: они взорвали обе башни, и укрепление утратило свое стратегическое значение.

Как уже отмечалось, после Северной войны на территории Лидского замка жилых строений не осталось, стены его постепенно разрушались. Однако в уцелевших помещениях проходили суды, хранились городские акты. Почти окончательно замок был разрушен летом 1794 года: в его руинах вели бой с царскими войсками повстанцы Тадеуша Костюшко, вооруженные 18 пушками. Городской архив и все древние документы были вывезены в Смоленск, где во время Отечественной войны 1812 года сгорели.

После третьего раздела Речи Посполитой, 14 декабря 1795 года, Лида вошла в состав Российской

Пасля трэцяга раздзелу Рэчы Паспалітай, 14 снежня 1795 года, Ліда ўвайшла ў склад Расійскай імперыі, а з 8 жніўня 1796 года стала павятовым (уездным) горадам Слонімскай губерні.

Трэба адзначыць, што ў канцы XVIII — пачатку XIX стагоддзя замак яшчэ ўраджаваў сучаснікаў сваёй магутнасцю. Тады стаялі амаль усе замкавыя муры з байніцамі і аркатурным поясам на паўночнай і ўсходняй сценах, дзе-нідзе рэшткі вежаў захоўваліся да ўзроўню трэцяга паверха. Менавіта з гэтага часу пачалося навуковае даследаванне помніка, да нас дайшлі яго першыя замалёўкі і апісанні.

У канцы XVIII стагоддзя ўмацаванне замаляваў вядомы мастак Іосіф Пешка. На яго акварэлі бачна штучнае возера вакол маляўнічых руін замка, на поўнач ад муроў — будынак прыходскага касцёла, узведзены ў 1770 годзе на месцы старога драўляна-

імперыі, а с 8 августа 1796 года стала уездным городом Слонимской губернии.

Необходимо отметить, что в конце XVIII — начале XIX столетия замок еще впечатлял современников своим могуществом. Тогда стояли почти все замковые стены с бойницами и аркатурным поясом (последний украшал северную и восточную стены), кое-где сохранялись остатки башен до уровня третьего этажа. Именно с этого времени началось научное исследование памятника, до нас дошли его первые зарисовки и описания.

В конце XVIII столетия укрепление зарисовал известный художник Иосиф Пешко. На его акварелях видно искусственное озеро вокруг живописных руин замка, на север от них — здание приходского костела, возведенное в 1770 году на месте старого деревянного. Если судить по рисунку, городской застройки вокруг замка еще не было.

Замкавыя муры на пачатку XIX ст.
Паводле малюнка 1825 г.

Замковыя стены в начале XIX в.
С рисунка 1825 г.

га. Гарадской забудовы вакол замка яшчэ няма.

Нядаўна літоўскія гісторыкі архітэктуры перадалі сваім калегам беларусам тры новыя, яшчэ не ўведзеныя ў шырокі навуковы ўжытак малюнкi з выявай Лідскага замка. На адным з іх ёсць дата — 1825 год. Каштоўнасць гэтых замалёвак вельмі вялікая, бо на іх упершыню пазначаны асобныя архітэктурныя дэталі помніка. Акрамя выразна акрэсленага аркатурнага пояса на паўночна-ўсходняй вежы з боку горада на ніжніх паверхах заўважаюцца шырокія вокны-байніцы арочнай формы, падобныя да тых, што калісьці асвятлялі княжацкую вежу Крэўскага замка. З усходу ніжнія паверхі вежы былі без вокан, а акно-байніца на ўзроўні трэцяга альбо чацвёртага паверха выходзіла на балкон.

З паўднёва-заходняга боку замак замалявалі ў першай палове XIX стагоддзя вядомыя жывапісцы

Недавно литовские историки архитектуры передали своим белорусским коллегам три новых, еще не опубликованных, не введенных в широкий научный обиход рисунка Лидского замка. На одном из них есть дата — 1825 год. Эти зарисовки ценны тем, что впервые показывают отдельные архитектурные детали памятника. Так, кроме выразительно обозначенного аркатурного пояса на северо-восточной башне со стороны города на нижних этажах заметны широкие окна-бойницы арочной формы, похожие на те, что когда-то украшали княжескую башню Кревского замка. С востока нижние этажи башни не имели окон, а окно-бойница на уровне третьего или четвертого этажа выходило на балкон.

С юго-западной стороны замок зарисовали в первой половине XIX столетия известные живописцы В. Дмаховский и В. Грязнов. Наиболее достоверной является картина Василия Грязнова, на которой от-

В. Дмахоўскі і В. Гразноў. Найбольшай дакладнасцю вызначаецца карціна Васіля Гразнова, дзе паказаны асобныя дэталі забудовы, у тым ліку і адзін з данскераў на ўсходняй сцяне. На той час рэшткі вежаў ужо былі ніжэйшымі, а штучнае возера пачало зарастаць чаротам.

Лідскі замак цікавіў і мясцовых гісторыкаў. Для вывучэння помніка многа зрабіў Тэадор Нарбут. Нарадзіўся ён непадалёку ад Ліды — у маёнтку Шаўры (зараз Воранаўскі раён Гродзенскай вобласці), дзе і правёў большую частку свайго жыцця. Займаўся гісторыяй, археалогіяй, этнаграфіяй і краязнаўствам, аўтар шматтомнай «Гісторыі літоўскага народа», шэрагу іншых навуковых прац. У яго краязнаўчых работах найбольш каштоўнымі з'яўляюцца звесткі па гісторыі Ліды.

Вучоны меў вялікую колькасць архіўных матэры-

ражены отдельные детали замковой застройки, в том числе и один из данскеров в восточной стене. В то время остатки башен были уже ниже, а искусственное озеро начало зарастать камышом.

Лидский замок интересовал и местных историков. Для изучения памятника много сделал Теодор Нарбут. Он родился недалеко от Лиды — в имении Шауры (сейчас Вороновский район Гродненской области), где провел большую часть своей жизни. Занимался историей, археологией, этнографией и краеведением, автор многотомной «Истории литовского народа», ряда других научных трудов. В его краеведческих работах наиболее ценными являются сведения по истории Лиды.

Ученый располагал большим количеством архивных материалов, которые до настоящего времени не сохранились. Основание Лиды Нарбут относил к 1180 году, однако археологические раскопки на тер-

ялаў, якіх зараз не захавалася. Заснаванне Ліды Нарбут адносіў да 1180 года, аднак археалагічныя раскопкі на тэрыторыі горада і замка не пацвердзілі гэту дату. Самыя раннія знаходкі можна аднесці толькі да XIV стагоддзя.

Не апраўдаліся таксама меркаванні тых гісторыкаў XIX стагоддзя, якія лічылі, што на месцы замка раней было паселішча. Нарбут абследаваў руіны ўмацавання ў самым канцы XVIII стагоддзя і пакінуў звесткі, што ў адной з кутніх вежаў былі шыкоўныя залы і пакоі на верхнім паверсе, на ніжнім — судовая і архіўная «ізбы», а таксама турма.

У сярэдзіне XIX стагоддзя абмеры і замалёўкі лідскіх муроў выканалі рускія вучоныя. Іх матэрыялы захаваліся ў архіве Акадэміі мастацтваў у Ленінградзе. У гэты час замак малюе знакаміты графік Напалеон Орда. Сітуацыя вакол помніка ўжо іншая:

ритории города и замка эту дату не подтвердили. Самые ранние находки можно датировать только XIV столетием.

Не оправдались также предположения тех историков XIX столетия, которые считали, что на месте замка раньше было поселение. Нарбут обследовал руины укрепления в самом конце XVIII столетия и засвидетельствовал, что в одной из угловых башен находились роскошные залы и комнаты на верхнем этаже, на нижнем — судовая и архивная избы, а также тюрьма.

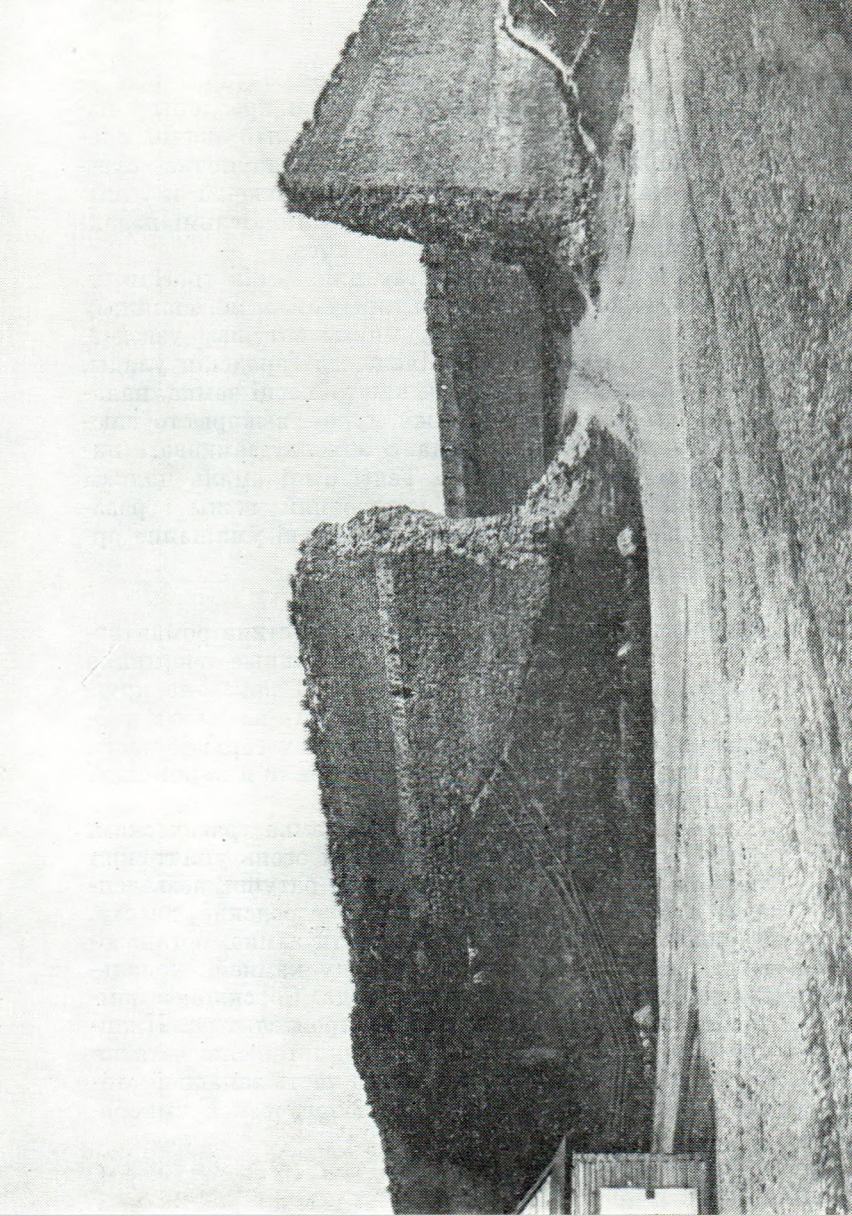
В середине XIX столетия обмеры и зарисовки Лидского замка выполнили русские ученые. Их материалы сохранились в архиве Академии искусств в Ленинграде. В те годы замок рисует известный график Наполеон Орда. Ситуация вокруг старинного сооружения уже иная: озеро совсем пересохло, а городская застройка подступила ближе к укреплению.

возера амаль перасохла, а гарадская забудова падступае бліжэй да ўмацавання. Малюнак зроблены ў папулярным тады стылі рамантызму, што значна сказіла сапраўдныя абрысы замка. Так, паўночна-ўсходняя вежа паказана круглай і выступаючай за лінію муроў, чаго ў сапраўднасці не было. Вельмі недакладна паказаны і верхнія часткі сцен.

Канец XIX стагоддзя стаў для замка трагічным. У 1891 годзе Ліда згарэла, прычым агонь спляжыў самы цэнтр яе, разам з будынкам ратушы, узведзеным у XVIII стагоддзі. Мясцовыя гарадскія ўлады, не разумеючы гістарычнай каштоўнасці замка, наладзілі разборку і распрадажу муроў, выкарыстоўваючы іх для адбудовы горада. З адхонаў замкавага пагорка сталі браць пясок. Тады былі амаль цалкам знішчаны рэшткі паўднёва-заходняй вежы і разабрана частка заходняй сцяны. Толькі ўмяшанне ар-

Рисунок сделан в популярном тогда стиле романтизма, что значительно исказило истинные очертания замка. Так, северо-восточная башня показана круглой, выступающей за линию стен, чего не было в действительности. Неточно изображены и верхние части стен, где не показаны отверстия бойниц и кирпичный аркатурный пояс.

Конец XIX столетия стал для замка трагическим. В 1891 году Лида сгорела, причем огонь уничтожил самый центр ее вместе со зданием ратуши, возведенным в XVIII столетии. Местные городские власти, не понимая исторической ценности замка, организовали разборку стен и распродажу камней, используя их для восстановления города. Со склонов замкового холма брали песок для строительства. Именно тогда почти целиком были уничтожены остатки юго-западной башни и разобрана часть западной стены. Только вмешательство археологической импера-

хеалагічнай імператарскай камісіі з Пецярбурга спыніла гэты вандалізм.

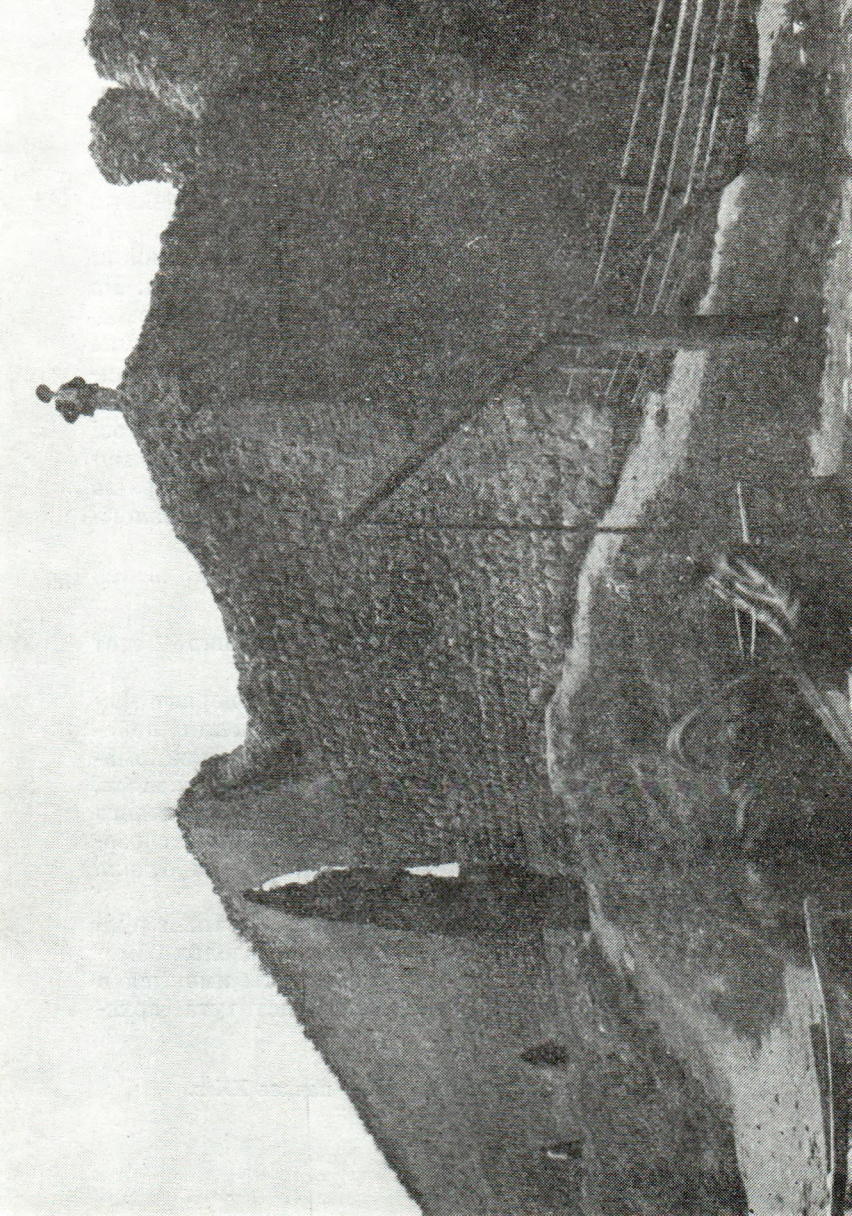
У канцы XIX стагоддзя былі зроблены і першыя фотаздымкі Лідскага замка, якія аздобілі некаторыя тагачасныя паштоўкі. Параўноўваючы іх, можна заўважыць, што разбурэнне муроў працягвалася. На адным са здымкаў бачны парушаны паўднёва-ўсходні вугал умацавання. (Шмат адлюстраванняў замка з розных бакоў захоўваецца зараз у рукапісным адзеле бібліятэкі Вільнюскага універсітэта.)

У 1908—1910 гадах замак вывучаў вядомы рускі рэстаўратар Пётр Пакрышкін. Ён зрабіў абмеры муроў і іх здымкі. Усе матэрыялы маюцца ў архіве Ленінградскага аддзялення Інстытута археалогіі АН СССР.

торскай камісіі из Петербурга остановило этот вандализм.

В конце XIX столетия были сделаны первые фотоснимки Лидского замка — они украсили некоторые почтовые открытки. Сравнивая их, можно заметить, что разрушение памятника продолжалось. На одном из снимков виден развал юго-восточного угла укрепления. (Много изображений замка с разных сторон хранится сейчас в рукописном отделе библиотеки Вильнюсского университета.)

В 1908—1910 годах замок изучал известный русский реставратор Петр Покрышкин. Он сделал обмеры стен и заснял их. Все эти материалы имеются в архиве Ленинградского отделения Института археологии АН СССР.

Рэшткі паўднёва-ўсходняй вежы і галоўнага ўваходу ў замак. Канец XIX — пачатак XX ст. *Архіўны здымак.*

З пачатку XX стагоддзя гісторыяй замка цікавіўся таксама М. Шымялевіч (поўнае імя невядома). У 1906 годзе ў зборніку «Віленскі календар» ён надрукаваў артыкул «Горад Ліда і Лідскі замак», якім карысталіся шматлікія пазнейшыя даследчыкі.

У 1909 годзе для частковай кансервацыі старажытнага ўмацавання былі адпушчаны невялікія сродкі — 943 рублі. Будаўнікі раскідалі ненадзейныя месцы муроў, а паверхні сцен абмазалі цэментнай рошчынай.

На дрэнную якасць кансервацыйных работ скардзіліся сучаснікі. У 1911 годзе беларускі археолаг Вандалін Шукевіч пісаў, што будаўнікі замуравалі байніцы на паўночнай сцяне, а цэментная нашлёпка

61

С пачатаку XX стагоддзя гісторыяй замка цікавіўся таксама М. Шимелевич (поўнае імя невядома). В 1906 году в сборнике «Виленский календарь» он напечатал статью «Город Лида и Лидский замок», которую использовали потом многие исследователи.

В 1909 году для частичной консервации древнего укрепления были выделены небольшие средства — 943 рубля. Строители разобрали ненадежные места каменной кладки, а поверхности стен обмазали для сохранности цементным раствором.

На плохое качество консервационных работ указывали современники. В 1911 году белорусский археолог Вандалин Шукевич писал, что строители заложили камнями бойницы на северной стороне и цементная обмазка на стенах стала притягивать вла-

Остатки северо-восточной башни и главного входа в замок. Конец XIX — начало XX в. *Архивный снимок*

на сценах стала прыцягваць вільгаць, што разбурала вонкавыя паверхні муроў.

У час першай сусветнай вайны, а таксама рэвалюцыі і грамадзянскай вайны замак не быў пашкоджаны.

У 20-ыя гады, калі па Рыжскаму пагадненню Заходняя Беларусь трапіла пад уладу буржуазнай Польшчы, лідскія муры крыху паднавілі польскія рэстаўратары. Яны злучылі каменнай агароджай заходнюю і паўднёвую сцены, часткова залажылі разбураны паўднёва-ўсходні кут і замуравалі бакавыя ўваходы. На месцы парушанага паўночна-заходняга вугла з'явіліся драўляныя вароты, праз якія можна было траціць на замкавы падворак. Улетку тут часта спыняўся вандроўны цырк альбо звярынец, а зімой пасярэдзіне двара ставілі ёлку і залівалі каток.

Летам 1929 года замак вывучаў вядомы беларускі

гу, которая разрушала наружные поверхности стен.

Во время первой мировой войны, революции, а также гражданской войны замок не был поврежден.

В 20-е годы, когда по Рижскому договору Западная Белоруссия попала под власть буржуазной Польши, Лидский замок подновили польские реставраторы. Они соединили каменной оградой западную и южную стены, частично восстановили поврежденный юго-восточный угол и заложили боковые входы. На месте разрушенного северо-западного угла появились деревянные ворота, через которые можно было попасть на замковое подворье. Летом здесь останавливался бродячий цирк или зверинец, а зимой посреди двора ставили елку и заливали каток.

Летом 1929 года замок изучал известный белорусский художник Язеп Дроздович и посвятил ему альбом зарисовок. Заслуживают внимания такие его работы, как «Вид замчища с юго-западной стороны» и

мастак Язэп Драздовіч і прысвяціў яму альбом замалёвак. Самыя вартыя з іх аркушы — «Выгляд замчышча з паўднёва-заходняга боку» і «Паўночна-заходняя сцяна замка». На першым малюнку — старажытнае мураванае ўмацаванне лёгка ўзвышаецца над вакольнымі хатамі, пануе над мясцовасцю. Вельмі пластычна пададзена паўночная сцяна забудовы з цікавым пярэднім планам. На ўзгорку пры замкавым муры ўзнялі гарызантальна выцягнутыя кроны дзве старыя сасны, што нагадваюць італьянскія пініі. Унізе, каля дарогі, стаіць студня з адмысловай стрэшкай.

У верасні 1939 года жыхары Ліды віталі чырвонаармейцаў, якія вызвалілі Заходнюю Беларусь з-пад улады буржуазна-памешчыцкай Польшчы. 22 студзеня 1940 года ўрад рэспублікі прыняў пастанову аб ахове ў заходніх абласцях БССР помнікаў рэва-

«Северо-западная стена замка». На первом рисунке — древнее каменное укрепление возвышается над близлежащими домами, как бы царит над окрестностью. Очень пластично выписана северная стена застройки, интересен ее передний план. На холме возле замковых стен подняли горизонтально вытянутые кроны две старые сосны, напоминающие итальянские пинии. Внизу, около дороги, стоит колодец со своеобразным навесом.

В сентябре 1939 года жители Лиды приветствовали красноармейцев, освободивших Западную Белоруссию из-под власти буржуазно-помещичьей Польши. 22 января 1940 года правительство республики приняло постановление об охране в западных областях БССР памятников революции, искусства, древности и сохранении архивов. Лидский замок получил статус памятника архитектуры.

В июне 1941 года на Лиду посыпались фашист-

люцыі, мастацтва, старажытнасці і захаванні архіваў. Лідскі замак атрымаў статус помніка архітэктуры.

У чэрвені 1941 года на Ліду пасыпаліся фашысцкія бомбы. Мясцовыя жыхары расказвалі, што апынуўшыся у горадзе, захопнікі спачатку трымалі ў замку ваеннапалонных, а потым зрабілі там склады боепрыпасаў. У 1944 годзе, калі вораг ужо адступаў на захад, тут неаднойчы ўзрываліся снарады, але сцен умацавання яны не пашкодзілі. Калі ж савецкія войскі вызвалілі горад, то замкавы двор увесь быў пакрыты глыбокімі варонкамі, паўсюдна валяліся снарады і міны. Даволі многа іх ляжала ў ямах, засыпаных зямлёй. З гэтымі «падарункамі» апошняй вайны і сутыкнуліся пазней археолагі. Не раз ім даводзілася спыняць раскопкі і выклікаць сапёраў. Так, у 1978 годзе было знойдзена 150 снарадаў і 8 міна-

ские бомбы. Местные жители рассказывали, что захватчики держали в замке военнопленных, потом превратили его в склад боеприпасов. В 1944 году, когда враг уже отступал на запад, здесь часто рвались снаряды, но стены укрепления остались неповрежденными. Когда же советские войска освободили город, замковый двор весь был укрыт глубокими воронками, повсюду валялись снаряды и мины. Много их лежало и в присыпанных землей ямах. С этими «подарками» последней войны столкнулись позже археологи. Не раз им приходилось приостанавливать раскопки и вызывать саперов. Так, в 1978 году было найдено 150 снарядов и 8 минометных мин, много патронов и взрывателей. Еще больше снарядов обнаружено в 1986 году. Только в одном из котлованов их насчитали около пятисот. Пришлось на целый месяц прервать раскопки и реставрационные работы.

мётных мін, шмат патронаў і ўзрывальнікаў. Яшчэ большую колькасць снарадаў паднялі з зямлі ў 1986 годзе. Толькі ў адным з катлаванаў іх налічылі з паўтысячы. Прышлося на цэлы месяц адтэрмінаваць раскопкі і рэстаўрацыйныя работы.

Пасля вайны на архітэктурныя вартасці замка звярталі ўвагу розныя даследчыкі. Адзін з першых пасляваенных навуковых артыкулаў, непасрэдна прысвечаных гэтаму помніку, быў напісаны А. Палеесам у 1947 годзе і надрукаваны ў часопісе «Беларусь».

У 1953 годзе Лідскі замак увайшоў у спіс помнікаў архітэктурны рэспублікі, якія былі ўзяты пад дзяржаўную ахову.

Калі ў верасні 1967 года ЦК КПБ і Савет Міністраў БССР прынялі Пастанову аб правядзенні неадкладных рамонтна-рэстаўрацыйных работ на пом-

После войны архитектурные достоинства замка привлекали внимание многих исследователей. Одна из первых послевоенных научных статей, непосредственно посвященная этому памятнику, была написана А. Палеесом в 1947 году и напечатана в журнале «Беларусь».

В 1953 году Лидский замок вошел в число памятников архитектуры республики, которые были взяты под охрану государства.

Когда в сентябре 1967 года ЦК КПБ и Совет Министров БССР приняли постановление о проведении неотложных ремонтно-реставрационных работ на объектах истории и архитектуры, то руины Лидского замка попали в утвержденный документ под номером 13.

Впервые археологические исследования на замковом дворе начались в 1970 году под руководством Михаила Ткачева. Около башен замка заложили

ніках гісторыі і архітэктурны, то руіны лідскіх муроў трапілі ў зацверджаны дакумент пад нумарам 13.

Упершыню археалагічныя даследы на замкавым падворку пачаліся ў 1970 годзе пад кіраўніцтвам Міхася Ткачова. Каля вежаў замка заклалі шурфы. Высветлілася, што паўднёва-заходняя вежа больш ранняя. Ад яе часткова захаваўся падмурак таўшчынёй тры метры. Ткачоў выказаў меркаванне, што другая вежа была ўзведзена альбо пасля 1384 года, альбо на мяжы XIV—XV стагоддзяў. Яго датыроўка пацвердзілася ў выніку далейшых даследаванняў. Вучоны таксама прасачыў, што ўмацаваная забудова стаіць на выспе са жвіру, пяску і каменя.

У 1974 годзе на тэрыторыі замка 12 невялікіх шурфоў заклаў Яраслаў Звяруга. Але тут даследчыку не пашанцавала. Ва ўсіх шурфах, зробленых па перыметру сцен на адлегласці 10 метраў

шурфы. Выяснілось, што юго-западная башня болей ранняя. Частично сохранился ее фундамент толщиной три метра. Ткачев высказал мнение, что другая башня была возведена или после 1384 года, или на рубеже XIV—XV столетий. Его датировка подтвердилась в результате дальнейших исследований. Ученый также предположил, что укрепленное сооружение стоит на насыпи из речного песка, камня и гравия.

В 1974 году на территории замка 12 небольших шурфов заложил Ярослав Зверюго. Но тут исследователю не повезло, так как во всех шурфах, сделанных по периметру стен на расстоянии 10 метров от них, находился перемешанный культурный слой.

...Шло время. С каждым годом все хорошела Лида. На ее улицах один за другим стали появляться многоэтажные жилые дома. Рядом с замком вырос-

Замгавы двор (фрагмент). 60—70-ыя гады

Замковий двор (фрагмент). 60—70-е годы

Паўночна-ўсходні кут замка. 60—70-ыя гады

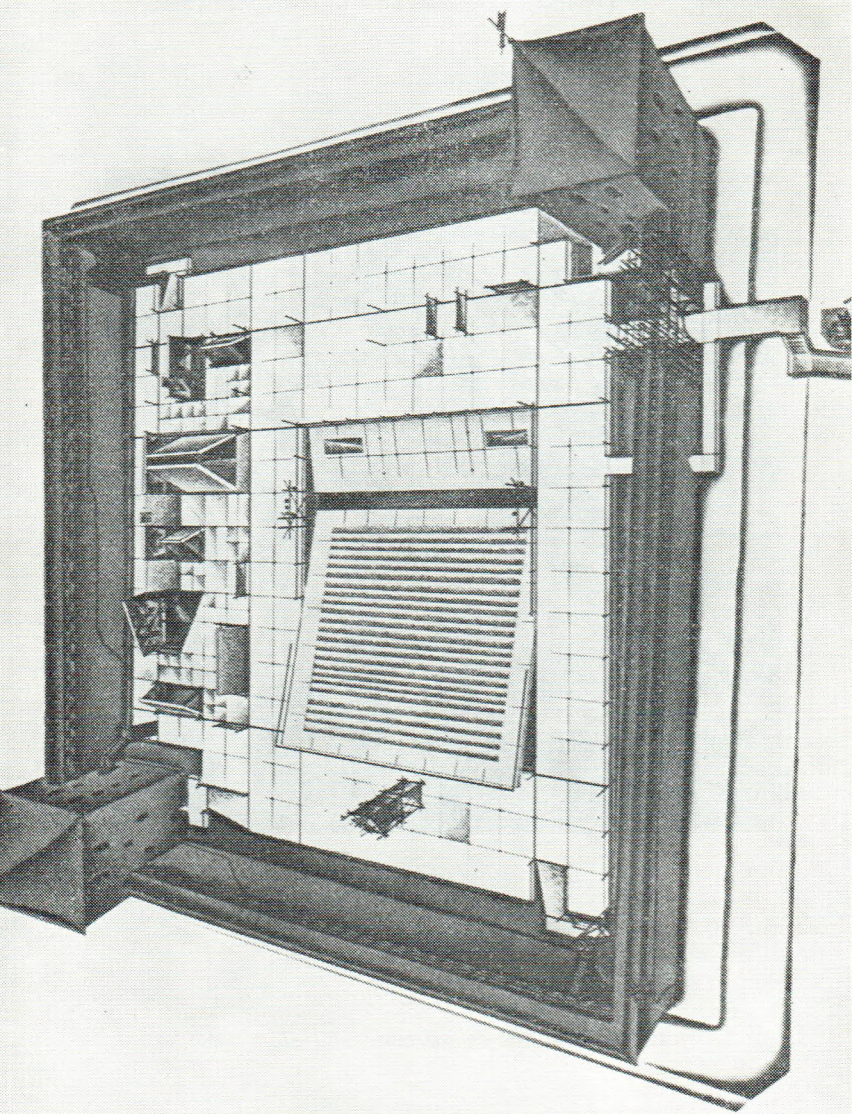

Северо-восточный угол замка. 60—70-е годы

Рэшткі заходняй замкавай сцяны. 60—70-ыя гады

Остатки западной стены замка. 60—70-е годы

ад іх, знаходзіўся перамешаны культурны слой.

...Ішоў час. З кожным годам прыгажэла Ліда. На яе вуліцах адзін за адным вырасталі шматпавярховыя жылыя дамы. Побач з замкам узнялася дзевяціпавярховая гасцініца, крыху далей — высотны гмах інтэрната для будаўнікоў.

На фоне новай забудовы сумна выглядалі замкавыя мury, ад якіх час ад часу адвальваліся і каціліся ўніз вялікія камяні. Заходняя сцяна нахілялася ў бок дарогі, дзе неспіхана стаяў гул цяжкавагавага аўтатранспарту. На замкавым двары «гаспадарыў» будаўнічы трэст, які прыстасаваў яго пад невялікі стадыён.

71

ла дзевяціэтажная гостиница, чуть дальше — высотное здание общежития строителей.

На фоне новой городской застройки грустно выглядели замковые стены, от которых время от времени отваливались и катились вниз большие камни. Западная стена наклонилась в сторону дороги, где не замолкал гул большегрузного автотранспорта. Замковый двор приспособил под стадион строительный трест.

Памятник в центре большого города надо было спасать.

Первый заказ от Лидского горисполкома на консервацию стен замка пришел в Специальные научно-реставрационные мастерские Министерства культуры БССР в 1975 году. Результаты проведенных

Помнік ў цэнтры вялікага горада трэба было ра-таваць.

Першы заказ ад Лідскага гарвыканкома на кансервацыю муроў прыйшоў у Спецыяльныя навукова-рэстаўрацыйныя майстэрні Міністэрства культуры БССР у 1975 годзе. Закладзеныя ў верасні 1976 года архітэктурна-археалагічныя шурфы, а таксама шматлікія гістарычныя крыніцы паказалі ўнікальнасць гэтага шэдэўра беларускага дойлідства. Тады навуковы кіраўнік рэстаўрацыйных работ, архітэктар Сяргей Багласаў прапанаваў свой варыянт поўнай адбудовы замка і актыўнага прыстасавання яго для сучасных культурных патрэб горада. Праект быў абмеркаваны і зацверджаны на пасяджэнні Лідскага гаркома партыі і гарвыканкома. Мясцовыя ўлады выдаткавалі патрэбныя грашовыя сродкі для здзяйснення задумы.

в сентябре 1976 года архитектурно-археологических исследований, а также многочисленные исторические материалы подтвердили уникальность этого шедевра белорусского зодчества. Тогда научный руководитель реставрационных работ архитектор Сергей Багласов предложил свой вариант полного восстановления замка и активного приспособления его к современным культурным потребностям города. Проект был принят Лидским горкомом партии и горисполкомом. Местные власти выделили необходимые денежные средства для осуществления задуманного. Но сведения о памятнике, которые собрали историки, не хватало для разработки детального проекта. Понадобились широкомасштабные археологические исследования.

В 1977—1978, а также в 1980 и 1985 годах раскопки в замке проводил автор. В 1977 году полностью были вскрыты остатки обеих башен, а также неко-

Каб распрацаваць дэталёвы праект рэстаўрацыі, тых звестак, якія сабралі гісторыкі, не хапала. Прабаваліся значныя археалагічныя даследаванні.

У 1977—1978, а таксама ў 1980 і 1985 гадах раскопкі ў замку праводзіў аўтар. У 1977 годзе былі палкам ускрыты рэшткі абедзвюх вежаў, знойдзены астаткі некаторых драўляных пабудоў на замковым двары, вызначана месца, адкуль пачынаўся роў перад паўночнай замкавай сцяной. Усе археалагічныя і рэстаўрацыйныя работы выконвалі студэнты будаўнічага атрада імя В. І. Пічэты (першага рэктара БДУ), сфарміраванага на гістарычным факультэце універсітэта. Будучыя гісторыкі працавалі самааддана. Асабліва цяжка даваліся раскопкі паўночна-ўсходняй вежы, рэшткі якой былі завалены вялізнымі валунамі. Тысячы камянёў вынесла адтуль за два месяцы бригада студэнтаў з сямі чалавек.

73

тых драўляных строенняў на замковым двары, абзначена месца, адкуль пачынаўся ров перад сярэднявечнай замкавай сцяной. Усе археалагічныя і рэстаўрацыйныя работы выконвалі студэнты будаўнічага атрада імя В. І. Пічэты (першага рэктара БДУ), сфарміраванага на гістарычным факультэце універсітэта. Будучыя гісторыкі працавалі самааддана. Асабліва цяжка даваліся раскопкі паўночна-ўсходняй вежы, рэшткі якой былі завалены вялізнымі валунамі. Тысячы камянёў вынесла адтуль за два месяцы бригада студэнтаў з сямі чалавек.

Выяснілася, што башня захавалася на вышыні ад 4 да 8 метраў. У вуглах меліся астаткі крестовага нервурачнага схода. Аднак уцелелыя сцяны знаходзіліся ў вельмі дрэнным стане: кірпіч крошыўся і осыпаўся проста на глебе. Таму адразу была зроблена кансервацыя адкопаных сцянаў.

Значныя работы вядуцца ў замку ў 1978 годзе.

Высветлілася, што вежа захавалася на вышыні ад 4 да 8 метраў. Ва ўсіх яе кутах меліся астаткі крыжовага нярвюрнага сутарэння. Аднак муроўка ацалелых сцен знаходзілася ў вельмі дрэнным стане, цэгла крышылася і высыпалася літаральна на вачах. Таму адразу зрабілі кансервацыю адкапаных муроў.

Значныя даследаванні ў замку вяліся ў 1978 годзе. Уся тэрыторыя старажытнага ўмацавання ўмоўна разглядалася як адзін вялікі раскоп. Двор разбілі з дапамогай тэадаліта на квадраты памерам 4×4 метры, кожны з якіх пры неабходнасці раскопваўся як асобны шурф. У розных месцах замкавага падворку пазначаліся спецыяльныя ахоўныя зоны, дзе культурны слой павінен быў захоўвацца для будучых даследаванняў. (Забягаючы наперад, трэба сказаць, што пасля таго, як у гэтых месцах у 1985—

Вся тэрыторыя древняга ўкреплення ўмовна расматривалася як адзін большой раскоп. Двор разбіваўся на квадраты (4×4 метра), кожны з якіх пры неабходнасці раскапываўся як асобны шурф. В розных месцах замковага падворья вызначаліся спецыяльныя ахоўныя зоны, дзе культурны слой павінен быў захоўвацца для будучых даследаванняў. (Забегаючы наперад, трэба сказаць, што пасля таго, як у гэтых месцах у 1985—1986 гадах здышлі выявілі большое колькасць артылерыйскіх снарадаў, ад пераходнага праекта прыйшло адказацца, і паэтому раней абазначаныя участкі таксама былі почы поўнасцю раскопаны.)

В 1978 і 1980 гадах во время расчысткі астаткаў асновных строеній на замковым дворе откапалі два коладца. Изучение культурнага слоя двора поже (в 1986—1987 гадах) продолжил Алесь Кравцевич. Он вскрыл часть сохранившегося фундамента деревян-

1986 гадах знайшлі шмат снарадаў, ад першапачатковага праекта давялося адмовіцца, і вызначаныя ўчасткі таксама былі раскапаны.)

У 1978 і 1980 гадах пры расчыстцы астаткаў асноўных пабудоў на замкавым двары адкапаны дзве студні. Вывучэнне культурнага слоя двара пазней (у 1986—1987 гадах) прадоўжыў Алесь Краўцэвіч. Ён выявіў рэшткі падмуркаў драўлянага будынка, што стаяў асобна ў паўночнай частцы падворка.

У выніку раскопак знойдзена шмат каштоўных матэрыялаў, якія ляглі ў аснову праекта аднаўлення Лідскага замка.

Летам 1978 года для вядзення рэстаўрацыі быў створаны вытворчы ўчастак. Сюды прыйшлі мясцовыя рабочыя, узначаліў іх майстар Іосіф Мацейка.

Амаль кожны дзень, нягледзячы на сваю занятасць, заходзіў у замак Уладзімір Логаш, што тады

ного строенія, што стояло аддзялена ў севернай частцы падворья.

Пры раскопках знайдзена многа ценных матэрыялаў, што ляглі ў аснову праекта рэстаўрацыі Лідскага замка.

Летам 1978 года для вядзення востановіцельных работ быў створаны прадукцыйны ўчастак. Сюды прыйшлі мясцовыя рабочыя, якіх вядучым майстрам Іосіф Мацейка. Пачаў кожны дзень, нягледзячы на сваю занятасць, бываў у замку Уладзімір Логаш, тагдышні прадседатальнік горіспалкома. Не раз дапамагаў ён тэхнічна, абрацаўся да будавніцкіх заводаў Літвы за спецыяльнымі кірпічамі і хвалістымі чэрпіцамі. І справа пачалося. Адна за другой адраджаюцца сцяны старажытнага замка. У наш час ужо адраджана северна-ўсходняя вежа.

Не абойшлося і без памылак. Вясной 1986 года неадчаканна абвалілася частка адраджанага захаду

быў старшынёй гарвыканкома. Не раз дапамагаў ён тэхнікай, звяртаўся на будаўнічыя заводы Літвы за спецыяльнай вялікапамернай цэглай і хвалістай дахоўкай. І справа пайшла. Адзін за другім аднаўляліся колішнія мury. Сёння паўночна-ўсходняя вежа ўжо ўзнялася над сценамі замка.

Не абышлося і без памылак. Вясной 1986 года раптоўна абваліўся кавалак адноўленай заходняй сцяны. Як высветлілася, работы па яе рэстаўрацыі вяліся ў марозы, і рошчына не змацавала каменні належным чынам. Таму зараз у зімовы перыяд замак не аднаўляецца.

Непазнавальна змянілася ў апошні час і гарадская тэрыторыя вакол замка. З паўночнага боку раскінулася вялікая плошча, самая прыгожая ў горадзе. Спынены рух цяжкавагавага транспарту каля заходняй сцяны замка.

ной стэны. Выяснілось, што работы по ее восстановлению велись в мороз и раствор не скрепил камни должным образом. Поэтому теперь в зимний период реставрация старинного сооружения прекращается.

Неузнаваемо изменилась в последнее время и городская территория вокруг замка. С северной стороны раскинулась большая площадь, самая красивая в городе. Возле западной стэны древнего укрепления запрещен проезд большегрузного транспорта. Чтобы сохранить постепенный переход от современной высотной застройки к памятнику XIV столетия, перед замком оставлены три небольших кирпичных двухэтажных дома. Один из них уже восстановлен. Покрытый красной черпичей, он хорошо смотрится летом на фоне зеленого газона.

Каким же будет Лидский замок после окончания реставрационных работ?

Уцелевшие основные части сооружения и собран-

Каб захаваць паступовы пераход ад сучаснай высотнай забудовы да помніка XIV стагоддзя, перад ім пакінулі тры мураваныя невялікія двухпавярховыя дамы. Адзін з іх ужо адноўлены. Пакрыты чырвонай дахоўкай, ён добра глядзіцца ўлетку на фоне зялёнага газона.

Якім жа будзе Лідскі замак пасля рэстаўрацыі? Ацалелыя асноўныя часткі помніка і сабраныя гістарычныя і археалагічныя матэрыялы дазваляць аднавіць сцены разам з баявой галерэяй, знешнія абрысы вежаў і інтэр'ер першага паверха паўночна-ўсходняй вежы. Астатнія памяшканні, для адраджэння якіх не стае гістарычных крыніц абсталёўваюцца для размяшчэння музейнай экспазіцыі, прысвечанай гісторыі горада і замка. Ужо зараз рэстаўратары працуюць над знойдзенымі археалагічнымі экспанатамі. Частку металічных вырабаў

ные исторические и археологические материалы позволят возродить стены вместе с боевой галереей, внешние контуры башен и интерьер первого этажа северо-восточной башни. Остальные помещения, для восстановления которых не достаёт исторических сведений, будут оборудованы для размещения музейной экспозиции, посвященной истории города и замка. Уже сейчас реставраторы работают над археологическими находками. Часть металлических предметов расчистил и законсервировал Евгений Улезло, искусствовед Майя Яницкая сделала графическую реконструкцию стеклянных изделий, а студенты кафедры керамики театрально-художественного института под руководством опытного преподавателя Владимира Угриновича восстановили большое количество кафеля и различной посуды.

Территорию замкового двора предполагается приспособить под историко-археологический музей с по-

расчысціў і закансерваваў Яўген Улезла, мастацтвазнаўца Майя Яніцкая зрабіла графічныя рэканструкцыі шкляннага начыння, а студэнты кафедры керамікі тэатральна-мастацкага інстытута пад кіраўніцтвам вопытнага выкладчыка Уладзіміра Угрыновіча аднавілі вялікую колькасць кафлі і рознага посуду.

Тэрыторыя замкавага двара будзе прыстасавана пад гісторыка-археалагічны музей з паказам на мясцовасці планаў былой драўлянай забудовы. А ў цэнтральнай частцы падворка размесціцца адкрыты гарадскі тэатр, дзе летам будуць гучаць народныя песні, праходзіць фестывалі і гарадскія святы.

казом на месцы планав былой драўлянай застройки. А в цэнтральнай частцы двора размесціцца гарадской тэатр, где летом будут звучать народные песни, проходит фестивали и праздники города.

ЛІТАРАТУРА

- Багласов С. Г., Трусов О. А. Историко-архитектурные исследования и реставрация Лидского замка // Вопр. архитектуры Лит. ССР, 1981.— Вып. VII.
- Зданович Н. И. О некоторых видах неполивной посуды окислительного обжига Лидского замка // Древнерусское государство и славяне. Мн., 1983.
- Каханоўскі Г. А. Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI—XIX стст. Мн., 1984.
- Ліс А. С. Вечны вандроўнік. Мн., 1984.
- Палеес А. Замак у Лідзе // Беларусь. 1947. № 10.
- Ткачоў М. А. Лідскі замак // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1971. № 2.
- Ткачоў М. А. Замкі Беларусі. Мн., 1977.
- Ткачоў М. А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII—XVIII стст. Мн., 1978.
- Трусаў А. А. Архітэктурна-археалагічнае даследаванне Лідскага замка // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1979. № 4.
- Трусаў А. А. Зброя Лідскага замка // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1980. № 2.
- Трусаў А. А. Лідскі замак // Мастацтва Беларусі. 1987. № 1.
- Трусаў А. А., Краўцэвіч А. К., Сагановіч Г. М. Металічныя вырабы з раскопак Лідскага і Мірскага замкаў (XIV—XVIII стст.) // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. 1987. № 4.
- Трусаў А. А., Угрыновіч У. В. Тыпалогія і храналогія лідскай кафлі // Помнікі мастацкай культуры Беларусі: Новыя даследаванні. Мн., 1989.
- Шимелевич М. Город и Лидский замок // Виленский календарь. Вильно, 1906.
- Яніцкая М. М. Вытокі шкларобства Беларусі. Мн., 1980.

Трусаў А. А.

Т 77 Старадаўніх муроў адраджэнне = Древних стен
возрождение: Мінулае і сучаснасць Лід. зам-
ка. — Мн.: Польша, 1990. — 79 с.: іл. — (Помні-
кі беларус. дойлідства).

ISBN 5-345-00307-6.

Апавядаецца пра багатую гісторыю унікальнага помніка
старажытнасці — Лідскага замка, своеасаблівага ваенна-аба-
рончага збудавання XIV—XVII стагоддзяў, пра яго сённяшні
дзень і далейшы лёс.
Адрасуецца масаваму чытачу.

Т 4902020000—010 11—90
М 306(03) — 90

ББК 85.113(2)1

Научно-популярное издание
ТРУСОВ Олег Анатольевич

ДРЕВНИХ СТЕН ВОЗРОЖДЕНИЕ
ПРОШЛОЕ И НАСТОЯЩЕЕ ЛИДСКОГО ЗАМКА

Минск, издательство «Польша»

На белорусском и русском языках

Загладчыца рэдакцыі **Т. Г. Мінчукова**

Рэдактар **В. І. Дрозд**

Малюнкi **У. Н. Кіслага**

Слайды **В. В. Сасноўскага**

Фотаздымкі аўтара, **В. А. Карбоўскага,**

В. І. Ждановіча, У. Угрыновіча

Мастацкі рэдактар **Л. І. Бятанаў**

Тэхнічны рэдактар **В. У. Кузьміна**

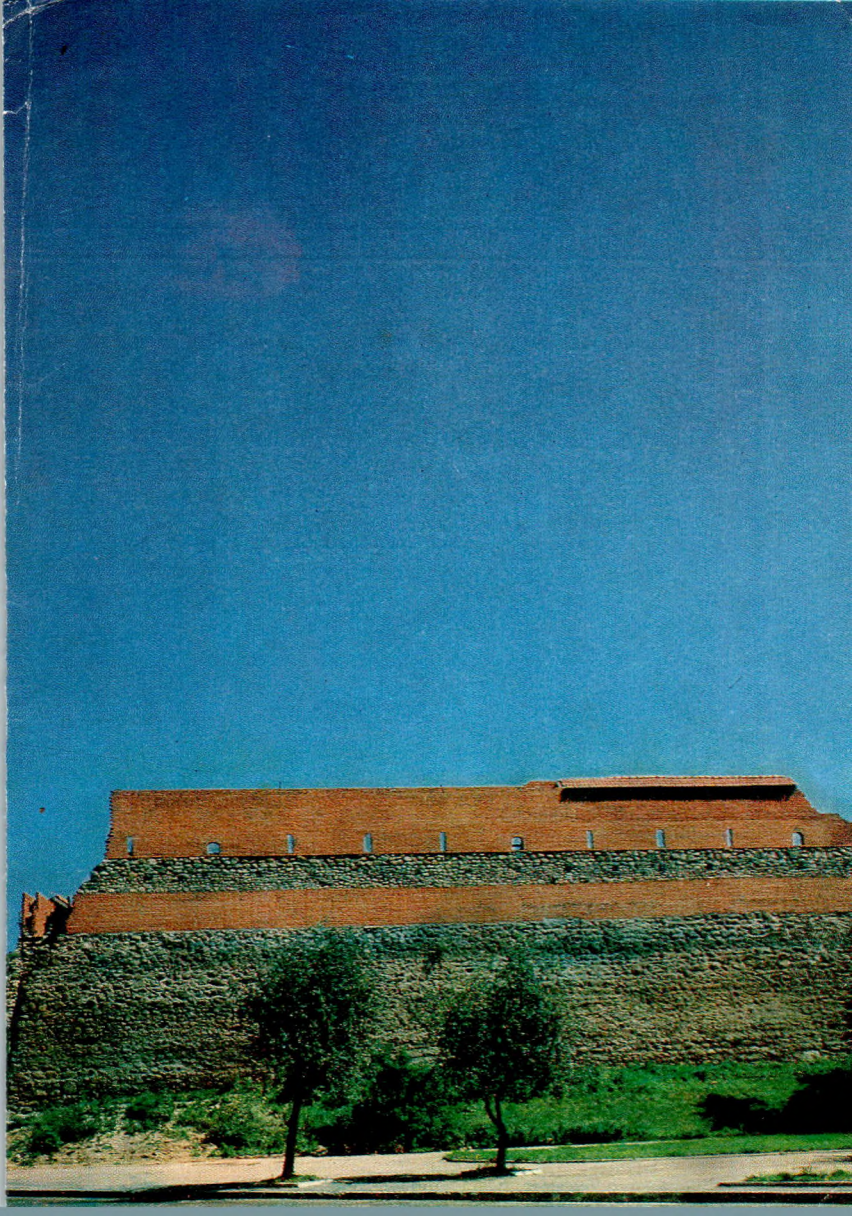
Карэктары **Л. І. Жылінская, Я. А. Лукошка**

ІБ № 673

Здадзена ў набор 15.06.89. Падпісана да друку 12.01.90. АТ 12659.
Фармат 70×100¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура звычайная новая.
Высокі друк. Ум. друк. арк. 3,22. Ум. фарб.-адб. 7,31. Ул.-выд. арк.
3,31. Тыраж 20 000 экз. Выд. № 5561. Зак. 2717. Цана 20 к.

Выдавецтва «Польша» Дзяржкамдруку БССР. 220600. Мінск, пр. Ма-
шэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА
імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

Лідскі мураваны замак — адзін з самых вялікіх на тэрыторыі Беларусі. Гістарычны лёс гэтага абарончага збудавання, будаўніцтва якога прыпадае на 30-ыя гады XIV стагоддзя, надзвычай складаны...

